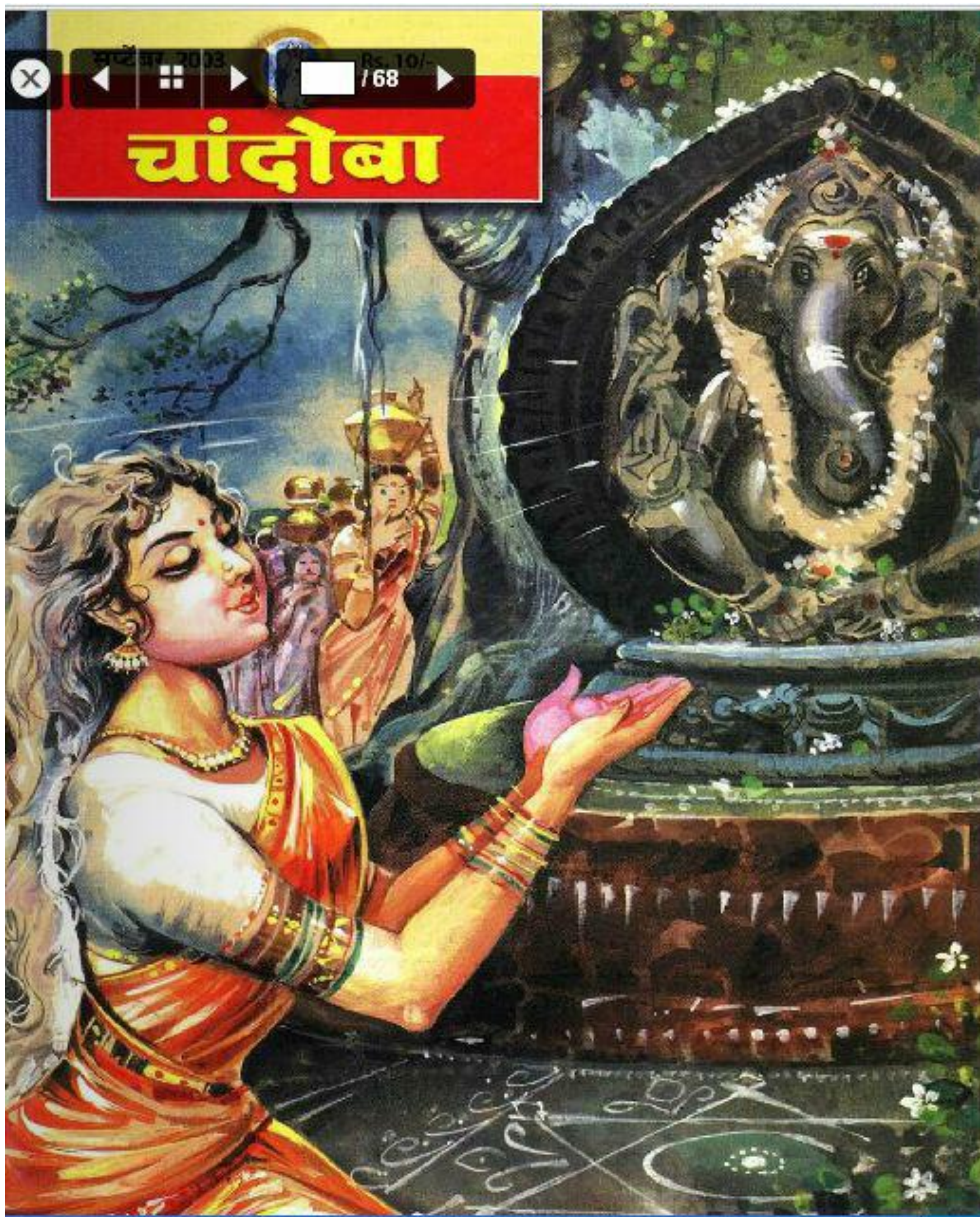

सप्टेंबर 2003
Rs. 10/-
/ 68
चांदोबा

जन्मशताब्दीच्या वेळी

लोकनायकाचे पुण्यस्मरण

यंदा भारतांत लोकनायक जयप्रकाश नारायण यांची जन्मशताब्दी साजरी केली जात आहे.

त्यांचा जन्म ११ ऑक्टोबर १९०२ला बिहार-मधल्या सितबदियारा गावांत झाला. जेव्हां ते पाटण्याचा कॉलेजमधें शिकत होते, तेव्हां स्वातंत्र्य आंदोलनाच्या गुप्त बैठकींना ते हजर राहात असत. तिथेंच या विद्यार्थ्यांना नेत्यांची भाषणें ऐकून देशभक्तीची प्रेरणा मिळाली. कॉलेजचे शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर उच्च शिक्षणासाठी त्यांनी अमेरिकेला जायचा निश्चय केला. शिकताना पैसे मिळवण्या-साठी त्यांनी तिथल्या द्राक्षांचे मळे, उपाहारगृहें, कारखाने, इतकेच नव्हे तर कत्तलखान्यांतही काम केले. तिथें श्रमांच्या महत्वाबरोबर श्रमिक वर्गांची दुःखें व अडचणी, यांची त्यांना जाणीव झाली. त्यांनी तिथें समाज-शास्त्राचा अभ्यास केला आणि समाजसेवेच्या आदर्श कल्पना घेऊन ते १९२९ सालीं भारतांत परत झाले.

मायदेशी आल्यानंतर गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली त्यांनी कॉंग्रेसमधे प्रवेश केला. त्यांच्या मनांतला भारत देश असा होता कीं तिथे जन्माच्या आधारावर भेदभाव नसावा, कुणी लहानमोठे नसावेत. आणि राष्ट्रीय संपत्तीवर प्रत्येकाला समान अधिकार असावेत. ते लौकरच राष्ट्राचे नेते झाले आणि समाजवादाची एक नवी विचारधारा दाखवणारे एक प्रमुख विचारवंत, म्हणून जनतेसमोर आले. विचारसरणीचे नेते कॉंग्रेसमधून बाहेर पडले व त्यांनी वेगळा पक्ष स्थापन केला. परंतु १९५२च्या पूर्वी पहिल्या सार्वजनिक निवडणुकांत हा पक्ष सत्तेवर आला नाही. तरीसुद्धां केंद्रीय सरकारांत सामील होण्यासाठी जयप्रकाश नारायण यांना पं. नेहरुंनी आमंत्रण दिले. जयप्रकाशांनी सामील होण्यास नकार दिला. १९५४ सालीं आचार्य विनोबा भावे यांनी सुरुं केलेल्या 'सर्वोदय' आंदोलनांत त्यांनी भाग घेतला आणि स्वतंत्रता व समानता यांच्या सिद्धांतावर आधारलेल्या "सर्वोदय" आंदोलनासाठी त्यांनी आपले सर्वस्व अर्पण केले.

देशाची दिवसेंदिवस होणारी अधोगती पाहून १९७१मधें जयप्रकाश नारायण यांनी सामाजिक व्यवस्थेंत परिवर्तन व्हावे, म्हणून 'पूर्ण क्रांती' चे आवाहन जनतेला केले. त्यावेळीं इंदिरा गांधींच्या सरकारने आपली सत्ता अबाधित असावी म्हणून आणीबाणी जाहीर केली व ह्यांना कैदेत टाकले. आणीबाणी संपल्यानंतर निवडणुका झाल्या. त्यांत बिगर कॉंग्रेस सरकार सत्तेवर आले. त्यांत देशाला मार्गदर्शन करण्यासाठी जयप्रकाशांना निमंत्रण दिले. पण यावेळींदेखील त्यांनी सरकारांत सामील होण्यास नकार दिला. शेवटी लोकशक्तीचा विजय झाला याचा त्यांना आनंद झाला.

साऱ्या जनतेने त्यांच्या त्यागी भावना जाणल्या आणि त्यांना आपला 'लोकनायक' मानले.

८ ऑक्टोबर १९७९ रोजीं जयप्रकाश नारायण निधन झाले.

दातृत्व

राजनगरमधें रामभद्र नांवाचा एक धनवंत राहात होता. परमेश्वराने त्याला संपत्तीबरोबरच दान देण्याचा गुणदेखील दिला होता. दुसऱ्या कुणाचेही दुःख पाहिलं कीं याला कळवळा येई. संकटांत सांपडलेल्या लोकांना तो भरपूर साहाय्य करीत असे. या कारणाने त्याची संपत्ती कमी होत गेली.

त्याची पत्नी चंद्रिका हीदेखील दिलदार होती. आसपासच्या लोकांनी तिला वारंवार सांगितले होते कीं तिने नवऱ्याच्या उदारपणाला जरा आळा घालावा. ते म्हणत कीं अशा प्रकारे दान देत राहिलं तर पोराबाळांना कांहीच उरणार नाही आणि त्यांच्या उमेदीच्या काळांत त्यांना जास्त कठीण प्रसंगांना सामोरे जावे लागेल.

अशी बोलणीं ऐकली की चंद्रिका नुसतीच हंसून म्हणायची, "पाऊस पडतो तेव्हां तो बघत नाही कीं खाली माणसे राहातात कीं नुसतेच जंगल आहे ते! तो कुठल्याही प्रकाराने भेदभाव करीत नाही. निसर्गाचा हाच नियम असतो.

"जर ढगांना वाटलं कीं पर्वतांवर, जंगलांच्या डोक्यावर आपण पाऊस कशाला पाडायचा, तर आपल्याला उपयोगी पडणाऱ्या नद्या कशा निर्माण होतील? माझ्या पतीचा हा उदारपणा ही परमेश्वराची देणगी आहे. जर त्याने ठरवलं असेल कीं याच्यामुळें आम्हाला संकटे सोसावी लागतील, तर त्याच्याविरुद्ध आम्ही काय करणार?"

असे दिवस जात होते. रामभद्राचे दोन मुलगे आता सहा आणि आठ वर्षांचे झाले होते. रामभद्राच्या संस्कृत भाषेच्या ज्ञानाबद्दल लोक त्याची स्तुति करताना कंटाळत नसत.

एके दिवशी चंद्रिकाने रामभद्राला सांगितलं, "आपण प्रत्येक मागणाऱ्याला कांही ना कांही

देत राहातो. कधीही नाही म्हणत नाही. त्याबद्दल मी कधीच तक्रार केली नाही. पण आता आपली मुलें मोठी होत आहेत. त्यांना लिहायला, वाचायला शिकवणें, चांगल्या प्रकारचे शिक्षण देणे, हे आपले कर्तव्य आहे. त्यांना मोठ्या शहरांत पाठवावं आणि चांगल्या शाळेंत नांव घालावं अशी माझी इच्छा आहे. याबाबतींत तुम्हाला काय वाटतं ते मला माहीत नाही. तुम्ही संस्कृतचे मोठे विद्वान आहात, हे सगळ्यांना ठाऊक आहे. तुम्ही राजाच्या पाठशाळेंत अध्यापक व्हावं. आपली धनसंपत्ती कमी झाली तरी आपण जन्मभर विद्यादान करुं शकूं. आपल्या मुलांना बरीच संपत्ती ठेवता आली नाही तरी चरितार्थ चालवण्यासाठी आवश्यक ते चांगले शिक्षण देणें हे आपले कर्तव्य आहे. तुम्हाला काय वाटतं?''

रामभद्रने पत्नीच्या बोलण्यांतला व्यवहारीपणा ओळखला, त्याला तो सल्ला पटला आणि तो त्यासाठी शहरांत जायला निघाला. अर्ध्या वाटेवर इच्छापूर नांवाचे गांव होते, तिथे तो पोंचला. त्यावेळीं गांवच्या मध्यावर असलेल्या शिवालयाल्या ध्वजस्तंभाची पुन्हां प्रतिष्ठापना होत होती. गतवर्षीच्या वादळांत तो स्तंभ पडला होता. रामभद्राने शहरांत जायचा आपला विचार बदलला आणि तो त्या शिवमंदिरांत शिरला. तो दानशूर व धनवंत असल्यामुळें सर्वांनी त्याचे आदराने स्वागत केले.

शिवालयाचा जमीनदार मालकही तिथें उपस्थित होता. जेव्हां त्याला समजलं कीं रामभद्र त्याच्या जमीनदारीच्या गांवात राहणारा आहे, तेव्हां त्याला खूप आनंद झाला. नंतर बोलता-बोलता जमीनदाराला समजलं कीं रामभद्र संस्कृतचा महापंडित आहे, आणि जमीन-दाराच्याच मालकीच्या शहरांतल्या पाठशाळेंत तो शिक्षकाची नोकरी धरण्यासाठी शहरांत जातो आहे. ते पाहून त्याला जास्तीच आनंद झाला.

जमीनदाराने रामभद्रला म्हटलं, ''तुम्हाला धाईने शहरांत जायची कांही जरुरी नाही. तुमच्या सोयीनुसार तुम्ही नोकरीवर रुजूं झालात तरी चालेल.''

हे बोलणें ऐकून रामभद्रला खूपच आनंद झाला. त्याने शिवमंदिरांत अभिषेक केला व मोठी पूजा केली. पुजाऱ्यांना घसघशीत दक्षिणा दिली

आणि तो आपल्या गांवी परत आला. त्याने चंद्रिकाला सारी हकीकत सांगितली.

परंतु, गांव सोडून शहरांत राहायला जाणे हे रामभद्रला तितकेसे आवडलेले नव्हते. तो प्रत्येकाची मागणी पूर्ण करणारा होता. त्याच्यासमोर जो जो माणूस हात पसरे, त्याला हा भरपूर मदत करीत होता, पण त्याच्या पत्नीची इच्छाही त्याला डावलता येईना. तो मनांत अस्वस्थ झाला आणि शांतपणा मिळावा म्हणून नदीच्या कांठावर जाण्यासाठी घरांतून निघाला.

नदीकांठावर ग्रामदेवता दुर्गादेवीचे मंदिर होते. मंदिरात देवीसमोर दुसऱ्या गांवातून आलेला एक तरुण उभा होता. तो देवीची प्रार्थना करीत होता. तो देवीला म्हणाला, ''आई दुर्गामाते, मी सुशिक्षित आहे पण माझी किंमत कुणालाच नाही. नोकरी शोधावी तिथे ही गर्दी! माणसाचे आयुष्य म्हणजे एक कुस्तीचा आखाडा झाला आहे. या गांवातला कुणी रामभद्र आहे म्हणे, शहरांतल्या पाठशाळेंत शिकवायला जाणार आहे असं ऐकलं. आई, माझ्यावर दया कर. त्याला शहरांत जाऊं देऊं नकोस. मी त्यांना हे सांगणार आहेच, पण माझे गांवकरी मित्र म्हणाले कीं अगोदर देवीच्या देवळांत जा नि प्रार्थना कर.'' आणि त्याने प्रणाम करुन डोळे मिटले. रामभद्रने खांबाच्या आड उभा राहून त्याचे बोलणें ऐकले. नंतर तो त्या तरुणाजवळ गेला व त्याने चौकशी केली.

त्या तरुणाचे नांव चरणदास होते. त्याने

संस्कृतचा खूप अभ्यास केलेला होता. राजाच्या पाठशाळेंत त्याला नोकरी मिळणार होती. पण तेवढ्यांत त्याला समजलं कीं ती नोकरी रामभद्राला द्यायची असा शब्द जमीनदाराने दिला होता. शाळेच्या प्रमुखांनी चरणदासला सांगितलं कीं ही नोकरी सध्यां नाही. जर सहा महिने शिकवल्यानंतर रामभद्राला ते काम आवडले नाही, तर चरणदासला तीच नोकरी देता येईल. तेव्हां रामभद्र रुजूं झाला तरीदेखील चौकशी करीत राहा, असे त्याने चरणदासला सांगितले.

ही कहाणी ऐकून रामभद्रचे मन द्रवले आणि त्याने चरणदासला मदत करण्याचे ठरवले. तो स्वत:बरोबर चरणदासला घेऊन शहरांत गेला, मुख्याध्यापकांना भेटला आणि आपण सहा महिन्यानंतरच येऊं शकूं असे त्याने सांगितले.

तेव्हां त्या जागी चरणदासला नेमावे असे त्याने सांगितले.

घरी येऊन चंद्रिकाला ही घटना त्याने सांगितली. चंद्रिका आयुष्यांत प्रथमच नवऱ्यावर चिडून म्हणाली, "आपल्या कुवतीपेक्षां जास्त दानधर्म करणे हे अगदी अयोग्य आहे. या सहा महिन्यांत कितीतरी बदल होऊं शकतात. सारा वेळ परमेश्वरावर कसला भरंवसा टाकता हो?" तिने कळवळून म्हटलं.

ही गोष्ट गांवकऱ्यांना समजली. रामभद्राने सहा महिन्यानंतर गांव सोडून जाऊं नये म्हणून त्यांनी गांवांतच नवी पाठशाळा सुरुं करावी म्हणून रामभद्राच्या पाठीशी टुमणे लावले. बराच विचार केल्यानंतर रामभद्राने आपल्याच शेतांत एक लहानशी पाठशाळा बांधली.दोन शिक्षक नेमले आणि त्यांच्या मदतीने पाठशाळा सुरुं झाली.

महिनाभरांतच जमीनदाराला या नव्या शाळेची बातमी कळली. तो नाराज झाला आणि त्याने आपल्या दिवाणजीला बोलावून सांगितले, "आम्हाला वाटलं होतं कीं रामभद्र एक सज्जन, उदार पंडित आहे. म्हणून आपल्या शाळेसाठी आम्ही त्याची निवड केली होती. उलट त्याने स्वतःचीच पाठशाळा सुरुं केली. तुम्ही जाऊन सविस्तर माहिती काढून आणा."

दिवाणजी ताबडतोब राजनगरला गेला. त्याने सगळी माहिती गोळा केली. शाळेला जमीनदाराचे नांव दिले होते, पण खर्च मात्र रामभद्रच्या शेतीच्या उत्पन्नांतून होत होता.

दिवाणजीने रामभद्राच्या कल्पनेचे कौतुक केले व जमीनदाराला सत्य परिस्थिती सांगितली. जमीनदार खूष होऊन बोलला, "आमच्या गावात रामभद्रासारखा दिलदार गृहस्थ आहे याचा आम्हाला फार अभिमान आहे" आणि त्याचक्षणीं त्याने आपल्या खासगी जमिनींतली पन्नास ऐकर सुपीक जमीन त्या शाळेच्या नांवाने रामभद्रला खर्चासाठी दिली. याशिवाय रामभद्रच्या दोन्ही मुलांची शहरांत शिक्षणाची व राहाण्याची व्यवस्था जमीनदाराने केली. अशा प्रकारे रामभद्रचा उदारपणा त्याच्या उत्कर्षास चांगल्या प्रकारे कारणीभूत झाला.

मायासरोवर

19

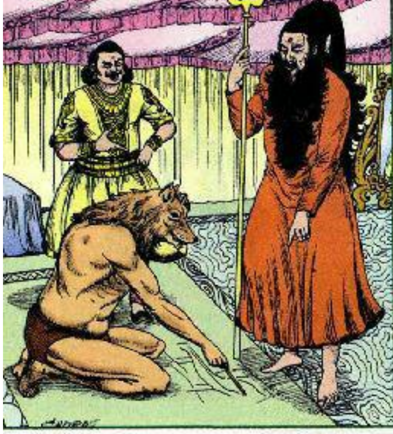
(मायासरोवरेश्वरने लबाडीने जयशीलच्या गळ्यांत फांस अडकवला होता. जयशीलला तो कापून टाकायचा होता. पण गोड बोलून मायासरोवरेश्वर कांचनमालेबरोबर जयशीललाही मायासरोवराकडे घेऊन गेला. नरभक्षकांकडून ही बातमी सिद्धसाधकाला कळली. त्यानंतर...)

नरभक्षकांनी सारी घटना सविस्तर सांगितली. विचित्र हत्तीवर स्वार झालेल्या व्यक्तीने बंदी बनवलेल्या व्यक्तीचे जेव्हां वर्णन केले, तेव्हां तो जयशीलच असला पाहिजे हे सिद्धसाधकाने ओळखले. परंतु मग त्या शत्रूबरोबर राहाणारी ती तरुणी कोण असूं शकेल?

नरभक्षकांची माहिती ऐकून राजा कनकाक्ष थक्क झाला होता. त्यावर सिद्धसाधकाने राजाला समजावले, "महाराज? मला आज्ञा करावी. माझा मित्र जयशील ह्याला मायासरोवराच्या दुष्ट लोकांनी बंदी बनवले आहे. हा इतका महान वीर त्यांच्या हाती कसा काय सांपडला असेल. ते मला समजत नाही. कांहीही असो, त्याचे रक्षण करणे हे माझे कर्तव्य आहे. मी असाच निघतो."

असं म्हणून तो नरवानराच्या खांद्यावर स्वार होण्यास निघाला.

त्याला थांबवीत कनकाक्ष राजाने म्हटलं, "सिद्धसाधक! जयशीलचे रक्षण करणे ही

माझीही जबाबदारी आहे. थोडे सैनिक व घोडेस्वार बरोबर घेऊन मीही तुझ्याबरोबर येतो. पण आपण मायासरोवरचा मार्ग शोधणे हे अत्यंत आवश्यक आहे. तू आपल्या जलवृकलाच कां विचारत नाहीस?''

सिद्धसाधकाने मान डोलावून आपली संमती दर्शवली, आणि जलवृक राक्षसाच्या छातीवर नेम धरुन आपला शूळ रोखून विचारले, "अरे जलवृक सेवक! खरं सांग, तू माझा विश्वासू सेवक आहेस कीं मायासरोवर राक्षसाच्या गुप्तचर बनून इथें आला आहेस?''

हा प्रश्न ऐकून जलवृकने दगडी गदा सिद्ध-साधकाच्या पायावर ठेवली व तो म्हणाला, ''मालक, सच्चा जलवृक कधी खोटे वचन देत नाही. मी आपल्यासाठी माझे प्राणदेखील द्यायला तयार आहे.''

''असं आहे तर सांग, मायासरोवर कुठे आहे?'' सिद्धसाधकने विचारलं.

''मालक! मी पूर्वी एकदा आपल्याला सांगितलं आहे कीं सरोवराचा मार्ग जर मी सांगितला तर माझं मस्तक फुटेल. सरोवराच्या राजाबरोबर आमच्या राजाने हा शाप आमच्या जातीला दिला आहे.'' जलवृकने दीनवाणे होऊन सांगितले.

'वृकभट! तुझ्या प्राणांना मुळींच धोका नाही. मी महाकालीचा भक्त आहे. जरी कांही कारणाने तू मेलास तरी तुला कांही क्षणांतच कैलास पर्वतावर पाठवून स्वर्गसुख देववीन.'' आकाशाकडे शूळ उंचावीत सिद्धसाधक म्हणाला.

त्यावर जलवृकने म्हटलं, ''तरीदेखील मी लांकडाच्या सहाय्याने तुम्हाला सांगण्याचा प्रयत्न करीन.'' एक वाळलेली ढलपी घेऊन जमिनीवर रेघा काढायला लागला व किंचाळायला लागला, ''अरे अरे, आता माझं डोकं फुटणार!''

जलवृकने काढलेल्या रेघोट्या बघत सिद्धसाधकने विचारले, ''अरे जलवृक! या कसल्या रेघा आहेत? या वांकड्या तिकड्या रेषांचा अर्थ काय?''

डोके वर न उचलता व आपादमस्तक थरथर कांपत, जलवृक राक्षस म्हणाला, ''मालक, हा जवळचा पर्वत आहे आणि हे अरण्यांतले वृक्ष! त्यांतला सर्वांत उंच वृक्ष एका कड्यावर आहे. त्या झाडावर चढून वरच्या फांदीवर चढायचं; एकदा पूर्वेकडे नि एकदा पश्चिमेकडे वळून पाहा, कीं उत्तरेकडे तोंड केल्यावर मायासरोवर दृष्टीस पडेल.'' असं म्हणून त्याने आपलं डोकं घट्ट पकडलं, आणि तो खाली पडला. ''मालक, मी रहस्य सांगितलं आहे. माझे डोके फुटेल. मेलो, मेलो मी!''

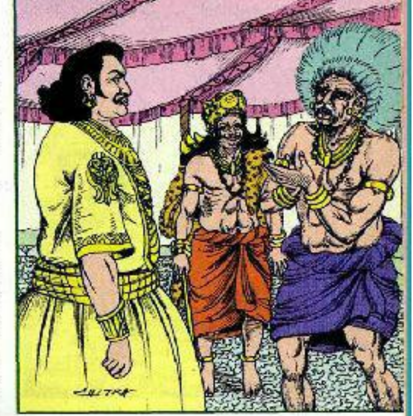
सिद्धसाधकने चटकन वांकून जलवृकच्या नाकाजवळ हात नेला व त्याचा श्वास पाहून म्हटले, ''महाराज! अंधविश्वास किती घातकी असतो, याचं उदाहरण म्हणजे हा जलवृक राक्षस आहे. शापाच्या भितीने हा खाली पडलाय, पण मेलेला नाही.'' हे शब्द उच्चारुन जवळच उभे असलेल्या नरभक्षकांस त्याने आज्ञा केली, ''अरे, लौकर जाऊन चारपांच घडे पाणी घेऊन या.''

जलवृक राक्षसाकडे बघणारे नरभक्षक निमूट उभे होते. त्यावर सिद्धसाधकाने शूळ उचलत म्हटले, ''दुष्टांनो, तुम्ही माझी आज्ञा ऐकलीत कीं नाही?''

नरभक्षकांच्या नेत्याची खूण पाहून त्यांचा पुजारी गणाचारी पुढे आला. कनकाक्ष राजासमोर साष्टांग नमस्कार घालीत तो म्हणाला, ''आपण कृपा करुन या भुतांच्या नेत्याला इथून घालवून आम्हाला हा जलवृक राक्षस द्यावा. आपल्या नांवाने आम्ही याला मारुन खाऊन टाकू.''

गणाचारीचे बोलणें पूर्ण होण्याच्या पूर्वींच सिद्धसाधकाने त्याची शेंडी पकडून त्याला दटावले, ''अरे क्रूर नरभक्षका, हा शूळ खुपसून तुलाच मी महाकालाला बळी देतो!''

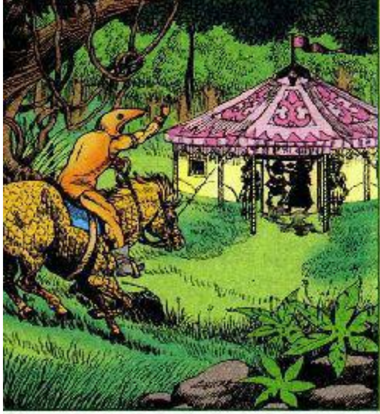
सिद्धसाधक गणाचारीला शूळ टोंचणार,

तितक्यांत जलाश्ववर स्वार होऊन वेगाने येणारा सर्पनख ओरडला, "सिद्धसाधक! घाई करुं नकोस. मायासरोवराच्या जलवृक राक्षसांच्या-बरोबर लढायची आपली वेळ आता आलेली आहे. आपल्या या प्रयत्नांत या नरभक्षकांची मदत आपल्याला मिळतेय कां नाही ते आपण पाहायला हवं ना?''

हा आवाज ऐकून सिद्धसाधकाने मागे वळून पाहिलं. ही संधी साधून गणाचारी दूर पळाला व त्याच्या गटांत जाऊन सामील झाला.

सर्पनख सिद्धसाधकाच्या जवळ पोंचल्या-नंतर घोड्यावरुन खाली उतरला आणि जमिनीवर मेल्यासारखा पडलेल्या जलवृकला पाहून म्हणाला, ''सिद्धसाधक, तू याला परलोकांत धाडलंस कीं काय? पण हा तर आपला विश्वासू सेवक आहे ना?''

"हा विश्वासू नोकर आहे खरा, पण त्याचा तुमच्याप्रमाणे केवळ आपल्या राजावरच नव्हे तर सरोवरेश्वराच्या शक्तिवर देखील विश्वास आहे. मायासरोवरापर्यंत जायचा मार्ग दाखवताना त्याला जुना शाप आठवला, आणि त्या भीतीने तो खाली पडला. पण विश्वास ठेव, तो मेलेला नाही." सिद्धसाधकाने उत्तर दिले.

तोपर्यंत कनकाक्ष राजाच्या कांही सेवकांनी भांड्यातून पाणी आणले आणि जलवृकच्या डोक्यावर शिंपडले. थंडगार पाण्याचा स्पर्श होताच जलवृकने हालचाल केली आणि डोळे मिटूनच तो ओरडायला लागला - "मी कुठे आहे? नरकांत कीं मायासरोवरांत?"

सिद्धसाधकाने जलवृकच्या पाठीवर लाथ मारीत म्हटले, "अरे जलवृक! तू शापमुक्त झाला आहेस. मी तुला जिवंत केलंय. चल उठ!"

हे शब्द ऐकून जलवृक उठून बसला. सर्पनखने जवळच उभे असलेल्या राजा कनकाक्ष आणि त्याच्या सैनिकांना पाहून विचारले, "हंसांच्या रथांत बसताना वैद्यदेवाने आम्हाला सांगितलं होतं, ते हे हिरण्यपुरचे राजा कनकाक्ष आहेत ना?"

तोपर्यंत सर्पनखचा विचित्र वेष आणि त्याचा जलाश्व पाहून राजा चकित झाला होता. पण त्यांचे बोलणें समजले नाही म्हणून राजाने विचारंल, "वैद्यदेव कोण आहे? माझ्याच राज्यांतला आहे कां?"

"महाराज, ते मला माहीत नाही. पण तोच आता इकडे येतो आहे." सर्पनख म्हणाला.

"सिद्धसाधक, तू त्या वैद्यदेवाला ओळखतोस कां?"

राजा कनकाक्षने विचारलं, हे गुपित उघड करावे किंवा नाही यावर सिद्धसाधकाने विचार केला व नंतर म्हटले, "महाराज, त्या वैद्यदेवाच्या विषयी मायासरोवरांत परम शत्रू बनून राहणारे जलवृक राक्षस आणि मायासरोवरेश्वराचे अनुयायी यांना माहीत नसलेले एक लहान रहस्य आहे. ते देखील जयशीलप्रमाणे अमरावती नगराचे निवासी आहेत."

"काय म्हणालास? जयशील अमरावतीचा निवासी? त्या देशाचा राजा रुद्रसेन हा माझा कट्टर शत्रू आहे. माझ्या गुप्तचरांकडून मला खात्रीपूर्वक समजले आहे की मी अडचणींत आहे असं बघून तो माझ्यावर हल्ला करण्याचा बेत करतो आहे." कनकाक्ष राजाने संतापून म्हटले. "महाराज,

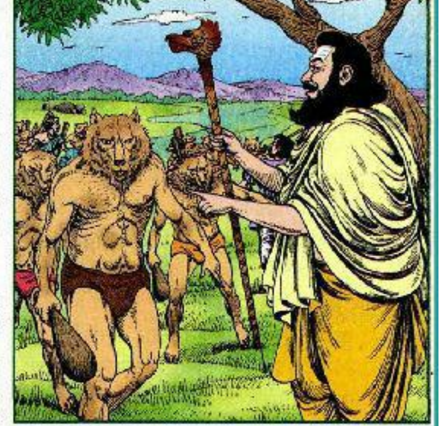
आपण जयशीलच्या निष्ठेबद्दल शंका घेऊं नये. तो कोणत्याही देशाचा नागरिक असला म्हणून काय झालं? राजपुत्र व राजकन्येला आणून आपल्या हाती सुपूर्द करण्याचे वचन त्याने दिले आहे, ते पूर्ण करण्याचा तो अवश्य प्रयत्न करीलच. आपल्या देशाचा एक नागरिक या नात्याने मीच आपल्याला वचन देतो." सिद्धसाधक म्हणाला.

सिद्धसाधक बोलत असताना थोड्या अंतरावर उभे असलेल्या नरभक्षकांच्या समूहांत गडबड सुरुं झाली. त्याचं कारण जाणून घेण्यासाठी तो इकडेतिकडे बघत होता, तेव्हां नरभक्षकांचा नेता शेरसिंह व गणाचारी त्याच्याजवळ पळतपळत आले व म्हणाले, "हे पहा, आपल्यासारखे चौघेजण दहाबारा जलवृक राक्षसांच्याबरोबर लढत आहेत. आम्ही आपल्याला मदत करुं कां? आम्हालाही भोजन मिळेल."

दुसऱ्याच क्षणीं सर्पनख उडी मारुन घोड्यावर स्वार झाला नि म्हणाला, "सिद्धसाधक, ते लोक परके नाहीत, वैद्यदेव, माझा छोटा भाऊ, हंसांच्या रथाचा सारथी व राजाचा अंगरक्षक आहेत." असं म्हणून तो निघाला.

"जय महाकालकी!" अशी गर्जना करुन सिद्धसाधक नरवानराच्या खांद्यावर उडी मारुन बसला, आणि राजाला म्हणाला, "महाराज, सर्वांत प्रथम प्रथम आपण त्या जलराक्षसांच्या तावडीतून आपल्या माणसांना सोडवलं पाहिजे." एवढं म्हणून तोही सर्पनखांमागून निघाला.

"हे अरण्यदेवा! आता आपणच आमची भूक

भागवा." असं ओरडून नरभक्षकांचा समूह ह्यांच्या पाठोपाठ पळत सुटला.

सर्पनख व सिद्धसाधक जेव्हां तिथे पोचले, तेव्हां घोड्यावर स्वार होऊन सर्पस्वर जलवृकांच्याबरोबर लढताना आपल्या तलवारीने त्यांना मारणार होता. पण त्याच्या वारापासून जलवृक वांचले. देवशर्मा हा वैद्यदेव, हंसाच्या रथाचा सारथी व लंगडा मंगलवर्मा यांना जिवंतपणींच पकडण्याचा प्रयत्न करीत होते. परंतु देवशर्मा आपली हिरेजडित छडी फिरवीत त्यांना सावध करीत होता - "अरे मूर्खांनो, सावधान! या छडीच्या टोंकावर बसवलेला कांटा विषांत बुडवलेला आहे. तुमच्या शरीराला टोंचला तर क्षणार्धांत तुम्ही मरुन जाल."

तेवढ्यांत सिद्धसाधक आणि सर्पनखही तिथें पोंचले. दुरून आरडाओरडा करीत नरभक्षक

आणि कनकाक्ष राजाचे सैनिकदेखील त्यांच्या दिशेने येत होते. त्यांना पाहून जलवृक राक्षस पळून जायच्या प्रयत्नांत होते. तेव्हां त्यांचा नेता त्यांना ओरडून आज्ञा करुं लागला - थांबा! आमच्या राजाची आज्ञा आहे कीं त्यांना ठार मारुनच परत या." असं म्हणून दगडी गदेने देवशर्मावर प्रहार करण्यासाठी पुढे आला.

देवशर्मा एक पाऊल मागे सरला नि म्हणाला, "तुझा मृत्यू जवळ आलाय. त्याला मी कसा थांबवूं?" असे म्हणून त्याने आपली छडी त्याच्या शरीरांत टोंचली. दुसऱ्याच क्षणीं राक्षसांचा नेता किंचाळून खाली कोसळला व तडफडूं लागला.

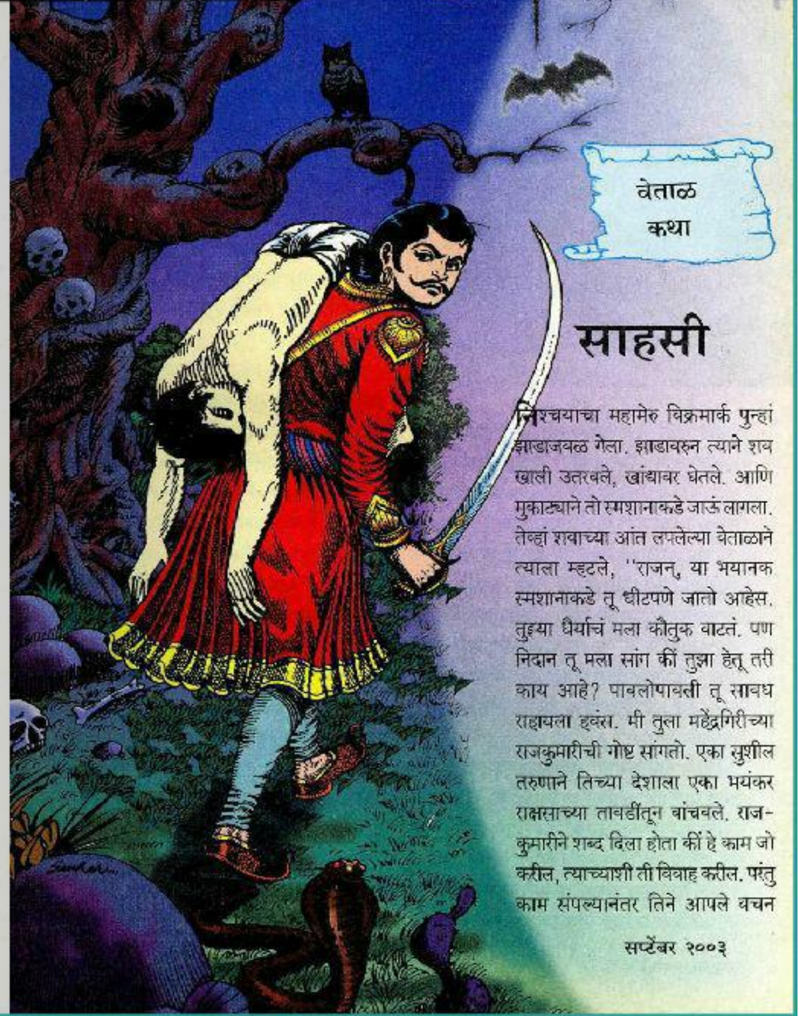
त्यानंतर देवशर्माने आपली छडी वर उचलून म्हटले, "अरे, उरलेल्या जलवृक राक्षसांनो, मी तुम्हाला शेवटची सूचना देतो आहे. सरोवरांत राहणाऱ्या मायासरोवरेश्वराबरोबर असणारी कांचनमाला आणि राजकुमार कांचनवर्माला जर तुम्ही कांही इजा केलीत तर तुमच्या राजाबरोबरच मी तुमचे सर्वांचे प्राण घेईन. लक्षांत ठेवा! जाऊन तुमच्या राजाला तसं सांगा!" त्यावर जलवृक राक्षस ओरडत अरण्यांत परत जाण्यासाठीं उभे राहिले.

त्याबरोबर सर्पनख देवशर्माच्याजवळ जाऊन घोड्यावरुन खाली उतरला आणि म्हणाला, "वैद्यदेव! मायासरोवरेश्वर, कांचनमाला आणि जयशील यांना जलवृक राक्षसांकडून होणाऱ्या घातपाताची माहिती नाही, म्हणून ते सारेजण सरोवराकडे जात आहेत. त्यांना आपण सावध करायचं नाही कां?"

"हे काम तुम्ही दोघे भाऊ, हंसांच्या रथाचा सारथी व मायासरोवरेश्वराचा अंगरक्षक यांनी करायचं आहे. तेव्हां लवकर चला." देवशर्माने आज्ञा केली.

त्यावर सर्पनख आणि सर्पस्वर जलाश्वांना हांकीत वेगाने दौडूं लागले. जवळच्या झाडांच्या मागे जाऊन अंगरक्षकाने कांही क्षणांतच हंसांचा रथ आकाशांत उडत नेला. नरभक्षक उत्साहाने गडबड करीत जलवृक राक्षसांचा पाठलाग करुं लागले. *(क्रमशः)*

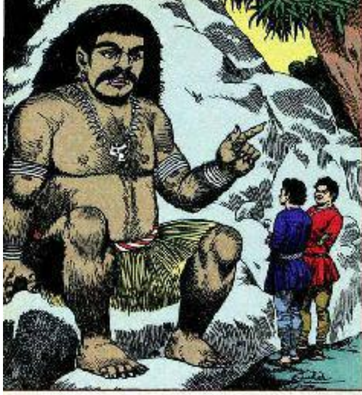

वेताळ कथा

साहसी

निश्चयाचा महामेरु विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरुन त्याने शव खाली उतरवले, खांद्यावर घेतले. आणि मुकाट्याने तो स्मशानाकडे जाऊं लागला. तेव्हां शवाच्या आंत लपलेल्या वेताळाने त्याला म्हटले, "राजन्, या भयानक स्मशानाकडे तू धीटपणे जातो आहेस. तुझ्या धैर्याचं मला कौतुक वाटतं. पण निदान तू मला सांग कीं तुझा हेतू तरी काय आहे? पावलोपावली तू सावध राहायला हवंस. मी तुला महेंद्रगिरीच्या राजकुमारीची गोष्ट सांगतो. एका सुशील तरुणाने तिच्या देशाला एका भयंकर राक्षसाच्या तावडींतून वांचवले. राजकुमारीने शब्द दिला होता कीं हे काम जो करील, त्याच्याशी ती विवाह करील. परंतु काम संपल्यानंतर तिने आपले वचन

पाळले नाही. तुझं तसं कांही होणार नाही ना? तू सावध राहावंस म्हणून मी ही कहाणी तुला सांगतो आहे. लक्ष देऊन ऐक." आणि वेताळ महेंद्रगिरीच्या राजकुमारीची गोष्ट सांगू लागला.

फार फार पूर्वीची गोष्ट आहे. महेंद्रगिरीला मधुसूदन राजा राज्य करीत होता. माधवी त्याची एकुलती एक मुलगी होती. तिला धाडसी वृत्ती आवडत होती. ती म्हणायची, जरी एखादा तरुण गरीब, अशिक्षित असला, व त्याने कांहीतरी धाडसी काम केलं, आणि त्याची प्रशंसा झाली तर ती त्याच्याशी लग्न करील.

ही बातमी राज्यांत सगळीकडे पसरली. अनेक तरुण माधवीशी लग्न करण्याच्या हेतूने पुढें आले व त्यांनी अनेक साहसी कामें करुन दाखवली. एकाने उंच पर्वताच्या शिखरावरुन खाली तरंगत, जखमी न होता जमिनीवर उतरुन दाखवले. दुसऱ्या तरुणाने भर वादळांत आपली नाव समुद्रांत नेली व तिथून तो पोहत किनाऱ्यावर सुखरुप परत आला. तिसऱ्या एका तरुणाने शस्त्र न घेता अरण्यांत प्रवेश केला आणि तिथें एका अस्वलाला त्याने वश केले. त्याच्या पाठीवर बसून तो नगरांत आला.

अशा प्रकारे अनेक शूर तरुणांनी तऱ्हेतऱ्हेचे प्रयोग करुन दाखवले आणि आपण धाडसी असल्याचे सिद्ध केले. पण राजकुमारी त्यांना म्हणाली, "तुम्ही केलेले धाडस खात्रीने प्रशंसनीय आहे, पण त्यामुळें कुणाचा फायदा झालेला नाही." असं सांगून तिने त्या सर्वांना सोन्याच्या मोहरा बक्षीस दिल्या आणि ते घरी परतले.

अशा वेळी महेंद्रगिरीच्या सीमेवर एका राक्षसाने प्रवेश केला. जाडजूड पारंब्या असलेल्या एका वडाच्या झाडाखालीं तो राहूं लागला. त्या बाजूने जात असलेल्या शिव व शंकर या दोन मित्रांना त्याने पकडले. राक्षस त्यांना म्हणाला, "मी राक्षस आहे, पण शाकाहारी आहे. तुम्हा दोघांपैकी मी एकाला माझ्याजवळ ठेवतो. दुसरा नगरांत जाईल. आणि मला जेवढा आहार हवा, तेवढा घेऊन येईल. त्याच्यासाठी मी तुम्हाला एका दिवसांची मुदत देतो आहे. एका दिवसांत जर मला जेवण मिळालं नाही तर मी आपली भूक भागवण्यासाठी जो माझ्याबरोबर आहे. त्याला खाऊन टाकायला मागेपुढें पाहाणार नाही."

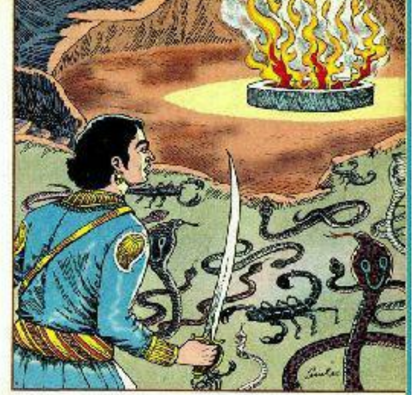
शंकर राक्षसाबरोबर राहिला, आणि शिव त्या राक्षसासाठीं आहार घेऊन येण्यास आसपासच्या गांवात गेला. तिथल्या लोकांना त्याने वस्तुस्थिती समजावून सांगितली आणि गाडीभर आहार-सामुग्री लादून राक्षसाजवळ आला.

त्यामुळें राक्षस फार खूष झाला आणि शंकरला

मुक्त करीत म्हणाला, "आपल्या राजाला जाऊन सांगा कीं मी इथें राहायला आलो आहे. त्याला हेही सांगा कीं दररोज मला असंच भरपूर भोजन मिळालं पाहिजे. ज्या दिवशी तुम्ही मला भोजन पाठवणार नाही, त्या दिवशी मी राज्यावर चाल करीन आणि तुमचा नायनाट करीन."

हा निरोप राजापर्यंत पोंचला. राजाने आपल्या सैन्यानिशी या राक्षसावर चालून जायचा विचार बोलून दाखवला. पण माधवीने आपल्या पित्याला थांबवीत म्हटले, "राक्षस आणि शाकाहारी असणें हे जरासे विचित्र वाटते. या राक्षसाचे रहस्य जाणून घेण्यासाठी साहस अवश्य हवे. आपण घोषणा करावी कीं शूर वीरांसाठी ही एक परीक्षा आहे. तोपर्यंत त्याला हवे ते भोजनसाहित्य आपण पाठवत राहूं या."

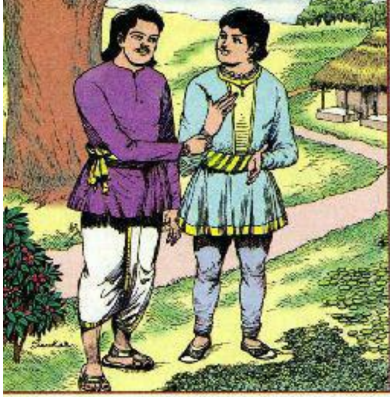
माधवीच्या सांगण्यानुसार राजा मधुसूदनने घोषणा केली. ती ऐकून कांही धाडसी तरुणांनी राक्षसाशी बोलणी केली. त्यांच्या प्रश्नांची उत्तरें देताना राक्षस म्हणाला, "मी एक देवता होतो, पण शापामुळें राक्षस बनलो आहे. मला शापमुक्त करणें हे साधारण माणसांच्या हातून होणारी गोष्ट नाही. महेंद्रगिरीच्या उत्तरेस जो पर्वत आहे, तिथें एक उजाड विष्णू मंदिर आहे. त्या मंदिरांत एक भुयारी मार्ग आहे. त्या भुयारी मार्गात विषारी सर्प, विंचू वगैरे भरलेले आहेत. त्या मार्गाने पुढे जाता आलेच तर तिथें एक अग्निकुंड आहे. त्यांत उडी मारली कीं थेट पाताळापर्यंत पोंचता येतं. तिथें एक भला मोठा अजगर आहे. मनुष्य पाहिला कीं लगेच तो त्याला गिळून टाकतो. त्या अजगराच्या पोटांत एक अंगठी आहे. ती अंगठी आणून जर कुणी माझ्या अंगठ्यात घातली, तर मी शापमुक्त होईन."

राक्षसाची ही कथा ऐकून कांही शूर वीर निमूटपणें मागे फिरले. कांही तरुण विष्णु मंदिराच्या भुयारापर्यंत गेले व परत आले. एकाने भुयारांत प्रवेश केला, पण विषारी सर्पांचे फुत्कार ऐकून तो पळतच बाहेर आला. एकाने धाडस केले नि तो भुयारांत पुढें गेला, पण कांही क्षणांतच त्याची किंकाळी ऐकूं आली. बघताबघता त्याचे शव घसरत बाहेर आले. आंतून कुणीतरी फेंकल्यासारखे!

त्या राज्यांतल्या एका गांवात सत्यवान नांवाचा एक गरीब युवक होता. त्याने साऱ्या शास्त्रांचा अभ्यास केला होता. पण त्याच्यात धाडसी वृत्ती नव्हती. म्हणून त्याचे ज्ञान निष्फळ ठरत होते. तो मेहनत करुन आपले पोट भरीत होता. त्याला अंधाराची भिती वाटे, भुतांची भिती वाटे; कुणी भांडायला आले तरी तो बावरुन जाई. म्हणून लोक त्याला महाभित्रा म्हणत.

एके दिवशी अचानक सत्यवानचा परिचय जयद्रथ नांवाच्या तरुणाशी झाला. खरं तर जयद्रथच

सत्यवानाला शोधत आला होता. जयद्रथ राजवंशातला होता. माधवीशी विवाह करण्यास आवश्यक ती धडाडी त्याच्यांत नव्हती. म्हणून त्याने मंत्रशक्तींची मदत घ्यायचे ठरवले. एका प्रसिद्ध सिद्धयोग्याला तो जाऊन भेटला. जयद्रथाची इच्छा ऐकून सिद्धयोगी म्हणाला, "माझ्याजवळ एक ताईत आहे. तो हाताला बांधला कीं तीन संकटांमधून सहज सुटका होऊं शकते. पण हा ताईत सर्वांनाच उपयोगी पडेल असं नाही. हातांत बांधल्यानंतर त्याचा रंग जर बदलून हिरवा झाला तर तो उपयुक्त ठरेल." असं म्हणून सिद्धयोग्याने एक काळ्या रंगाचा गंडा जयद्रथच्या हाताला बांधला. पण त्याचा रंग बदलला नाही. ते पाहून जयद्रथ निराश झाला.

त्याच्या खांद्यावर प्रेमाने थोपटत सिद्धयोगी त्याला म्हणाला, "प्रत्येक समस्येचे निराकरण या भूमीवर होत असते. हा ताईत बांधून तू महेंद्रगिरी राज्यांत सगळीकडे हिंडत राहा. ज्या तरुणाच्या उपस्थितींत याचा रंग निळा होईल, त्या तरुणाच्या हातांत हा बांध. तेव्हां जर रंग बदलून हा ताईत हिरवा दिसायला लागला तर राक्षसाच्या पीडेतून मुक्त होण्यासाठीं त्या व्यक्तीचा तू उपयोग कर. हे सर्व केल्यानंतर जेव्हां त्याचं फळ दिसायला लागेल, तेव्हां त्याचा फायदा कसा घ्यायचा ते तुझं तू ठरव."

सत्यवान जयद्रथासमोर उभा असताना ताईताचा रंग निळा झाला. म्हणून जयद्रथाने हा सारा वृत्तांत सत्यवानाला सांगितला.

हे ऐकून सत्यवान घाबरून गेला व म्हणाला, "अस्सं, अशी गोष्ट आहे! पण मला तर सापांची, आगीची, अजगराची खूप भिती वाटते. मी अगदी भित्रा आहे. असलं काम मला नाही जमणार!"

जयद्रथाने हंसून त्याला म्हटलं, "ठीक आहे, पण अगोदर हा ताईत तुझ्या हातांत बांधून तर दे मला! जर त्याचा रंग बदलून हिरवा झाला तर हे कठीण कार्य तुझ्या हातून पुरे होईल."

जयद्रथाने सत्यवानाच्या हाताला तो ताईत बांधला आणि त्याचा रंग लगेच बदलला व हिरवा झाला. ते पाहून सत्यवान आश्चर्याने थक्क झाला.

आता सत्यवानाचे मत बदलण्यासाठी जयद्रथाने, साम, दाम, दंड व भेद, या चारी मार्गांचा अवलंब केला. त्याला तो म्हणाला, "महेंद्रगिरी राज्याचे भवितव्य आता तुझ्या हातांत आहे. जर हे काम तू केलंस तर तुला आयुष्यभर पुरेल इतकी धनराशी मी तुला देईन. जर तू हे नाकारलंस तर राजाकडे तुझ्याविरुद्ध तक्रार करीन आणि तुला कडक शिक्षा देववीन." असं म्हणून त्याने पोशाखांत लपवलेली सुरी बाहेर काढली.

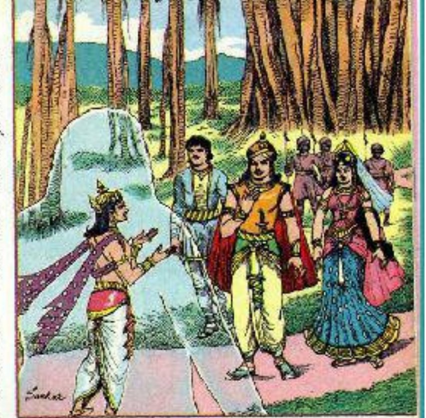
ताईत हातांत बांधल्याबरोबर सत्यवानाच्या

अंगात धाडस आले. जयद्रथाबरोबर तो भुयारापर्यंत गेला आणि त्याने आंत प्रवेश केला. विषारी सर्पांनी त्याला कांहीही केलं नाही. ते अग्निकुंड तर जणूं कांही थंड होतं. अजगर जणूं कांही दगडाची मूर्ती असावा असा स्तब्ध होता. सत्यवान सरळ त्याच्या पोटांत शिरला आणि ती आंगठी त्याने घेतली. त्यानंतर काय झालं कोणास ठाऊक. सत्यवान तिथून नाहीसा झाला नि भुयाराच्याबाहेर जयद्रथाच्या समोरच थेट उभा राहिला.

आंगठी पाहून जयद्रथ भलताच खूष झाला. त्याने सत्यवानाल राक्षसाकडे येण्यासाठी बोलावले. राक्षसाचे नांव घेतल्याबरोबर सत्यवान थरथर कांपत म्हणाला, "मी तीन आपत्तींमधून वांचलोय. आता या ताईताची शक्ती संपली आहे. राक्षसाच्याजवळ जायची मला फार भीती वाटते."

अशा परिस्थितींत जयद्रथ माधवीला भेटला आणि तिला ती आंगठी देऊन तो म्हणाला, "आपण ही आंगठी राक्षसाला दिलीत तर तो शापमुक्त होईल, आणि आपले राज्य सोडून निघून जाईल."

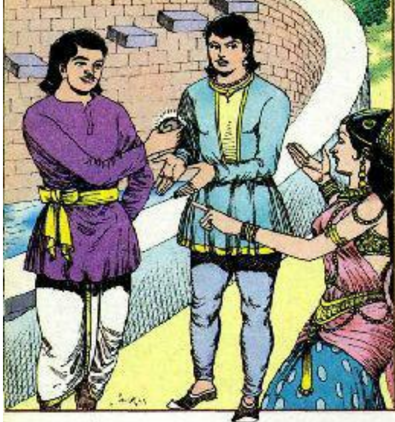
ती अंगठी पाहून माधवी चकितच झाली. ती जयद्रथ व आपल्या पित्याला घेऊन राक्षसाच्या भेटीला गेली. राक्षसाने ती अंगठी बोटांत घातली मात्र, आणि त्याचे एका दिव्य पुरुषांत रुपांतर झाले. तो माधवीला म्हणाला, "आता तुझ्या विवाहाचा विषय मुख्य आहे. जो तुझा पती होईल, त्याला आणकी एक धाडसी काम करायला लागेल. इथून एका कोसावर एक खोल विहीर आहे. त्यांत एक रत्नजडित कंकण आहे. जो तरुण हे कंकण तुझ्याकडे आणून देईल, तो तुझा पती होण्याच्या योग्यतेचा असेल. पण एक गोष्ट आहे. त्या खोल विहिरींत तीन भुतें आहेत. त्यांच्याशी

सामना करणें हे कुणाही मानवाला शक्य होणार नाही अशी माझी समजूत आहे. पण त्यांच्याशी सामना केल्याखेरीज ते रत्नजडित कंकण घेऊन येणेंही अशक्य आहे." एवढं म्हणून तो अदृश्य झाला.

त्या दिव्य पुरुषाने सांगितलेल्या गोष्टींवर आश्चर्य प्रकट करीत माधवी म्हणाली, "जयद्रथ, हे अशक्य काम तू करुन दाखवलंस. रत्नकंकण आणण्यांतदेखील जर तू यशस्वी झालास तर मी तुझ्याशी विवाह करीन. हातांत वरमाला घेऊन मी तुझी वाट पाहीन."

माधवीच्या बोलण्याने जयद्रथ बावचळला. गळ्यांत जणूं कांहीतरी अडकलंय असं त्याला वाटलं. कांहीही न बोलता, तिची परवानगी देखील न घेता, तो तिथून निघून गेला. सत्यवानाला तो पुन्हां भेटला आणि रत्नकंकणाची गोष्ट जयद्रथाने त्याला सांगितली. सत्यवानाला त्याने विनंती केली कीं या कामांतही त्याने जयद्रथाला मदत करावी.

सत्यवान पुन्हां थरथर कांपत म्हणाला, "काय? त्या खोल विहिरींत रत्नकंकणाच्याखेरीज आणखी काय काय आहे?" "मी ऐकलंय कीं त्यांत फक्त रत्नकंकणच आहे!" जयद्रथाने अगदी विश्वासाने सांगितलं.

"पण माझा नाही यावर विश्वास बसत. जर त्यांत फक्त ते रत्नकंकणच आहे, तर ते तू स्वतःच जाऊन आणूं शकतोस, आणि राजकन्येला देऊं शकतोस कीं!" सत्यवानाने सांगितलं. त्याची खात्री पटावी म्हणून जयद्रथ त्याला म्हणाला, "राक्षसाने सांगितलंय कीं ज्याने अंगठी आणून दिली आहे, तोच तरुण हे रत्नकंकणदेखील आणूं शकेल. म्हणून मी तुझ्याकडे आलो आहे."

जयद्रथाच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून सत्यवान त्याच्याबरोबर त्या खोल विहिरीजवळ गेला, आणि विहिरींत उतरला. तिथें त्याला भूत वगैरे भेटलं नाही. विहिरीच्या तळाशी ते कंकण चमकत होतं ते सत्यवानाला दिसलं. ते हातांत घेऊन तो निर्बंधपणें बाहेर आला.

ते रत्नकंकण पाहिल्याबरोबर जयद्रथाचा आनंद गगनांत मावेना. "शाबास, सत्यवान, शाबास! मी म्हटल्याप्रमाणें अशक्य होतं, जे ते तू शक्य करुन दाखवलंस. मला तर वाटलं होतं कीं त्या विष्णु-मंदिरांतून तू बाहेर येऊं शकणार नाहीस; पण तू अगदी सुखरुपपणें बाहेर आलास. मला वाटलं होतं कीं या खोल विहिरींतून कांही तू सहीसलामत बाहेर येत नाहीस, कारण त्या विहिरींतल्या भुतांनी तुला गिळून टाकलं असतं, पण यांतही तू यशस्वी झालास. तू सर्व संकटांना मोठ्या धैर्याने सामोरा गेलास आणि त्यांतून वांचलास व परत आलास. खरोखरच, तू फारच श्रेष्ठ साहसीवीर आहेस!"

जयद्रथाचे बोलणें संपण्यापूर्वीच राजकन्या माधवी, राजा मधुसूदन आणि कांही सैनिक तिथें येऊन पोंचले. जयद्रथाकडे जळजळीत नजरेने पाहात माधवी म्हणाली, "जयद्रथ, त्या दिव्य पुरुषाने जेव्हां तुला आणखी एक धाडसी काम करायला सांगितले, तेव्हांच मला वाटलं कीं तू एक लबाड माणूस आहेस. तुला वाटलं कीं तुझे बोलणें ऐकायला आजूबाजूला कुणीच नाही; आणि तू खरी गोष्ट लपवलीस. आता तुझ्या बोलण्यावरुन माझी शंका खरी ठरली हे स्पष्ट झालंय. तू कांही साधासुधा ठक नाहीस, तू महाठक आहेस?"

माधवीचे हे बोल ऐकून जयद्रथ एकदम भेदरला, व म्हणाला, "राजकुमारीजी, मी नसतो तर या सत्यवानाने हे धाडसी काम केलं असतं कां? मुळींच नाही. मी हे राज्याच्या भल्यासाठी केलं, राक्षसाच्या तावडीतून राज्य वाचवलं; म्हणून आता आपल्याशी विवाह करण्याचा अधिकार फक्त माझाच आहे."

माधवीने जयद्रथाची निर्भत्सना करीत म्हटलं, "मी धैर्यवान व साहसी तरुणाशी विवाह करीन असं जाहीर केलं होतं. ज्याचं लक्ष्य केवळ राज्याची भलाई आहे, अशा माणसाशी नव्हे! हा सत्यवान खरा साहसी आहे." हे ऐकून सत्यवानाने म्हटलं, "मला क्षमा करावी, राजकुमारीजी! आपल्याला वाटतंय तसा कांही मी धीट, धाडसी नाही."

माधवी हंसून त्याला म्हणाली, "तू किती धाडसी आहेस हे तुलाच माहीत नाही. तूच माझ्याशी विवाह करण्याच्या योग्यतेचा आहेस."

वेताळाने ही संपूर्ण कहाणी सांगून म्हटले, "राजन्, आपले लक्ष्य साध्य करण्यासाठी जयद्रथाने आपलं सारं बळ वापरलं. तो सिद्धयोगीच्या आश्रमांत गेला. ताईत मिळवला. त्याच्या मदतीने सत्यवानमार्फत अनेक अद्भुत वस्तू मिळवल्या. आणि महेंद्रगिरी राज्याला राक्षसाच्या आक्रमणा-पासून वांचवले. पण आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे ही कीं राजकुमारीने अशा कर्तबगार तरुणाला डावललं व त्याच्याशी विवाह करण्याचे नाकारले. इथें तिने आपला शब्द मोडला नाही कां? सत्यवानाच्या बोलण्यावरुन हेही स्पष्ट समजतं कीं तो साहसी मुळीच नाही, उलट भित्रा आहे. त्याच्या हातून कांही साधलं तर ते केवळ जयद्रथाच्यामुळेंच जमूं शकलं होतं. नाहीतर कांहीच शक्य झालं नसतं. असल्या घाबरट माणसाशी विवाह करण्याचा राजकुमारीचा निर्णय चुकीचा नाही कां? माझ्या या शंकेचं समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू मौन पाळलेस तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे तुकडे होतील."

विक्रमार्काने उत्तर दिले, "निर्भयपणें सत्याचा स्वीकार करण्याइतके दुसरे मोठे साहस नाही. खरी गोष्ट लपवून जयद्रथाला त्याचे फलित हवे होते. खरं पाहिलं तर जयद्रथच खरा घाबरट होता. सत्यवान धीट नव्हता. पण विश्वास निर्माण झाल्यावर तो कोणतेही साहस करायला तयार झाला होता. या दोघांमधला फरक राजकुमारीला समजला. म्हणून तिने सत्यवानाशी विवाह करण्याचे ठरवले. तेव्हां तिचा निर्णय चुकीचा नाही."

राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ त्या शवासहित पुन्हां अदृश्य झाला व झाडावर जाऊन बसला.

आधार : सुमंगलीची रचना

वांया गेलेले वरदान

हेलापुरींत राहाणार सीताराम गरीब होता. अरण्यांतून लांकडें तोडून व ती विकून कुटुंबासाठी लागणारा खर्च तो चालवत होता. त्याचा परिवार मोठा होता. त्याच्या कमाईवरच सारे अवलंबून होते. कधीकधी त्याला खूप निराश वाटे. कधीकधी त्याच्या मनांत विचार येई कीं कुणी देवी-देवता त्याला दर्शन देऊन त्याची परिस्थिती सुधारेल तरी किती बरे होईल!

नेहमीप्रमाणे एक दिवस लांकडे तोडायला तो अरण्यांत गेला. त्याने एक मोठे झाड निवडले, आणि त्याच्यावर घाव घालण्यासाठी त्याने कुऱ्हाड वर उचलली. पण कांहीतरी गडबड झाली. त्याची कुऱ्हाड कुणीतरी धरली आहे असं त्याला वाटलं. त्याने मागे वळून पाहिलं तर वृक्षदेवीने त्याची कुऱ्हाड वरच्यावर घट्ट पकडली होती.

तो तिच्याकडे बघतच राहिला. तेव्हां वृक्षदेवीने म्हटलं, "मी वृक्षदेवी आहे. हा वृक्ष तू तोडू नकोस. मी कित्येक वर्षें इथें राहाते आहे. तुझी बिकट परिस्थिती मला माहीत आहे. मी तुला तीन वर देते. तुला जे हवे असेल ते माग. तुझे दारिद्रय दूर होईल."

"माते, मी असंच करीन. हा वृक्ष तुझे निवासस्थान आहे, त्याला मी हात लावणार नाही, वा कुऱ्हाड चालवणार नाही. एकेक दिवस एक एक वर मागून घेईन. तू आपला शब्द मात्र पाळशील ना?" सीतारामने शंका येऊन विचारले. "माझे वचन मी अवश्य पाळीन." असं म्हणून देवी अदृश्य झाली.

सीताराम खुषींतच घरीं परतला. दुपार होताच त्याच्या मनांत आले, "माझा परिवारांतल्या सगळ्या लोकांना पक्वान्नाचे स्वादिष्ट भोजन मिळायला हवे."

त्याला वाटलं कीं आपले मिटलेले डोळे उघडले कीं समोर भोजन तयार असेल. पण तसं झालं नाही. त्याने डोळे उघडले पण एकही पदार्थ समोर नव्हता. त्याला वाटलं कीं मिळालेला वर फलद्रूप होण्यासाठी आणखी थोडा वेळ हवा असेल. तो शांतपणें वाट पहात राहिला.

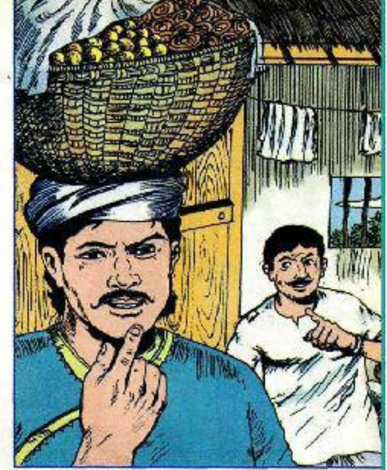
- मजिदीप शर्मा -

तितक्यांत कुणीतरी दार ठोठावले म्हणून त्याने उठून दरवाजा उघडला. समोरच्या रस्त्यावर राहणाऱ्या सोमशेखरने हातांत एक मोठी टोपली आणलीं होती. त्यांतून अन्नाचा सुगंध येत होता. "आज आमच्या घरीं सत्य-नारायणाची पूजा केली होती. तुमच्यासाठी हे पदार्थ माझ्या पत्नीने पाठवले आहेत." सोमशेखरने सांगितलं.

सीतारामने ते घ्यायला नकार दिला. "थोड्याच वेळांत आमच्याकडेही नाना प्रकारची मिठाई येणार आहे. आणि मग, तुम्ही पाठवलेले जिन्नस वांया जातील. तेव्हां तुम्ही ते परत घेऊन जा." आणि आणखी कांही बोलणें होण्यापूर्वींच त्याने दरवाजा बंद केला.

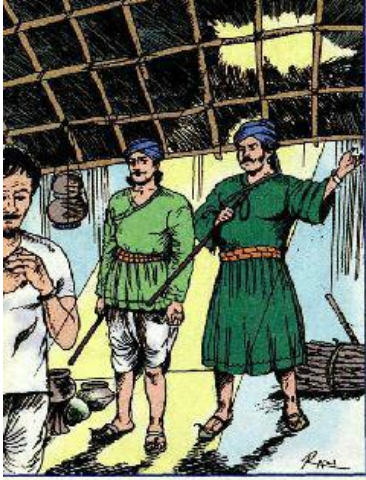
संध्याकाळ होत आलीं तरी सीतारामला कुठल्याच प्रकारचे भोजन मिळाले नाही. वाट पाहूनपाहून तो थकला आणि शेवटी बायकोला त्याने पेज करायला सांगितली व आपली भूक भागवली.

वृक्षदेवीचा वर निष्फळ ठरला हे पाहून सीतारामला आश्चर्य वाटले. त्याने मनोमन ठरवले कीं आज दुसरा वर मागायचा. आणि सर्व प्रकारच्या सुखसोयीदेखील त्यांत हव्यात. हा वर मागताना त्याने डोळे मिटले. अर्ध्या घटकेनंतर त्याने डोळे उघडले आणि पाहिले तर त्याची जुनी झोंपडी जशीच्या तशीच होती. यावेळीं सीतारामला आश्चर्य तर वाटलेच पण त्याची निराशाही झाली.

तेवढ्यांत दारावर थाप पडली. दरवाजा उघडून तो पाहातो तो एक अनोळखी व्यक्ती समोर उभी! तो गृहस्थ म्हणाला, "हे पाहा, मी सुगंधिपुराहून आलो आहे. आपले मामा कोणत्याही क्षणीं मरतील. त्यांनी तुम्हाला ताबडतोब घेऊन येण्यासाठी मला पाठवले आहे."

सीतारामने मनांतल्या मनांत निश्चय केला होता कीं जोपर्यंत वृक्षदेवीचा वर सफल होत नाही, तोपर्यंत तो घरांतून बाहेर पडणार नाही. म्हणून त्याने त्या निरोप आणणाऱ्या गृहस्थाला सांगितले, "रागावूं नका. पण मी एका फार महत्वाच्या कामांत गुंतलो आहे. माझ्या मामांना सांगा कीं याकारणामुळें मला तिथें आत्ता लगेच येता येणार नाही."

रात्र झाली तरी झोंपडीत कांही बदल झाला नाही. अशा रितीने वृक्षदेवीचा दुसरा वरही असफल झाला म्हणून सीताराम दुःखी झाला. तिसऱ्या दिवशी त्याने खूप विचार करुन देवीकडे वर मागितला व त्यानुसार सोन्याच्या एक लाख मोहरा मागितल्या.

त्याच्या डोळ्यांसमोर सोन्याच्या लाख मोहरा कांही दिसल्या नाहीत. उलट त्याच्यासमोर दोन पहिलवान लाठ्या घेऊन उभे होते. त्यांनी सीतारामला म्हटले, "आम्हाला वीरभूपतीजी जमिनदाराने पाठवले आहे. त्यांनी आज्ञा केली आहे कीं आम्ही तुम्हाला त्यांच्याकडे ताबडतोब घेऊन यावे."

त्यांचे बोलणें ऐकून सीताराम घामाघूम झाला. पूर्वीं एकदा जमीनदाराने त्याला पाहिले होते. तेव्हां सीतारामने त्याच्या जमिनीतले एक झाड तोडले होते. जमीनदाराच्या नोकरांनी त्याला पकडायचा प्रयत्न केला, पण तो निसटला. त्याला वाटलं याच्यासाठीच शिक्षा द्यायला त्याला बोलावले असेल आणि म्हणून या दोन पहिलवानांना त्यांनी पाठवलंय.

सीताराम कांपऱ्या आवाजांत म्हणाला, "हे पहा, मला आत्ता लगेच सुगंधिपुरला जायचं आहे. तिथून मी परत आलो कीं जमीनदारांच्या दर्शनाला येईन."

रात्र संपली, सीतारामची तिसरी इच्छाही पूर्ण झाली नाही. तो नाराज होऊन उठला आणि कुऱ्हाड घेऊन त्या वृक्षदेवीच्या वृक्षाजवळ गेला.

वृक्षदेवी प्रत्यक्ष अवतरली आणि तिने त्याला विचारले, "सीताराम, हे काय? हातांत ही कुऱ्हाड कशासाठीं? मी तुला तीन वर तर दिलेले आहेत."

"त्यांतला एकही वर मला मिळाला नाही." आणि जे घडलं ते त्याने सविस्तर सांगितलं.

"काय सांगतो आहेस तू? तुला ते वर मिळाले नाहीत असं कसं म्हणूं शकतोस तू? मी तर तुला पत्रानें पाठवली होती. तुझे मामा मरतेसमयी सुगंधिपुरांतली त्यांची सारी संपत्ती तुला देणार होते कारण त्यांना मूलबाळ नव्हते. त्यांचा वाडादेखील तुलाच द्यावा असे त्यांच्या मनांत होते. त्यांन निरोप धाडला, तरी तू गेला नाहीस. मी बोलतेय ते बरोबर आहे ना?" वृक्षदेवीने विचारले.

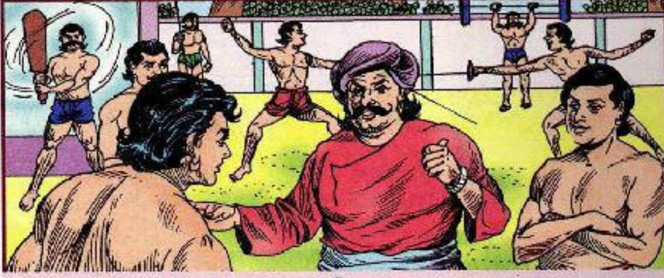
सीतारामच्या तोंडातून शब्द फुटेना. त्याच्या अडाणीपणामुळें हे दोन्ही वर त्याला मिळूं शकले नाहीत. आपल्याच पायावर कुऱ्हाड मारुन घेण्याचा हा प्रकार झाला होता. आपल्या दुर्दैवाबद्दल विचार करीत त्याने दीनवाण्या स्वरांत विचारले, "एक लाख सोन्याच्या मोहरा मी मागितल्या होत्या. पण त्या तूं कां दिल्या नाहीस?"

वृक्षदेवीने हंसून म्हटले, "तिन्ही वर सफल होऊं शकले नाहीत, हे तुझं दुर्भाग्य आहे. याचं कारण तुझा प्रमाणाबाहेर स्वार्थीपणा! तुला हांव होती. सोन्याच्या मोहरा देण्यासाठीच तर जमिनदाराने तुला बोलावणें धाडले होते. त्यांच्या जमिनीमधला जो वृक्ष तू म्हणत होतास, त्या वृक्षाच्या पायथ्याशी त्यांना त्यांच्या पूर्वजांनी लपवलेला एक तांब्याचा मोठा हंडा सांपडला. त्यांत सोन्याच्या दहा लाख मोहरा होत्या. तो हंडा तुझ्यामुळेंच त्यांना मिळाला, म्हणून एक लाख मोहरा तुला देऊन ते तुझा सन्मान करणार होते. पण तू त्यांना भेटायला गेलाच नाहीस. त्यामुळें तू फार घमेंडखोर आहेस असं समजून त्यांनी त्या लाख मोहरा गोरगरीबांना वाटून टाकल्या."

वृक्षदेवीचे बोलणें ऐकून तो दगडासारखा स्तब्ध उभा राहिला. नंतर स्वतःला सांवरत त्याने दीनवाण्या सुरांत म्हटलं, "वृक्षदेवी, पुन्हां एकदाच मला हे तीन वर दे ना!"

वृक्षदेवीने 'नाही' अशाअर्थीं मान डोलावली आणि म्हटले, "पुन्हां हेच वर दुसऱ्या वेळेला देण्याची शक्ती माझ्यांत नाही. अज्ञान, अविवेक आणि लोभ याकारणांमुळें मी दिलेले वर तू वांया घालवलेस. मनुष्याच्या जीवनांत भाग्य एकदाच दार ठोठावते, पुन्हां पुन्हां नव्हे! पण तुझ्यासाठी तीन वेळां भाग्य दारांत आले. आता तुला स्वतःच्या शक्तीवरच भरंवसा ठेवून आयुष्य कंठावे लागेल. यापुढें तू फक्त वाळलेली लांकडेच तोडीत जा. झाडाझुडपांची दैना करुं नकोस. जोपर्यंत तू त्याचं संरक्षण करशील, तोपर्यंत माझ्या कृपेने तुझा परिवार व तू उपाशी राहाणार नाही. हाच माझा तुला आशिर्वाद आहे असं समज." असं सांगून देवी अदृश्य झाली.

गुरुदक्षिणा

खूप वर्षांपूर्वी समरस नांवाचे एक गुरु होते. ते व्यायामशाळा चालवीत असत. मल्लयुद्ध, खड्गयुद्ध, वगैरे युद्धविद्या ते शिकवीत होते. द्रोण, हा समरस परंपरेंतला असाच एक गुरु, गोपालपुरांत या कला शिकवीत होता. या विद्यांचे शिक्षण संपल्यानंतर तो आपल्या शिष्यांना नीतिशास्त्राचे शिक्षणही देत होता. शिक्षण संपले कीं शिष्यगण यथाशक्ती गुरुदक्षिणा गुरुला देऊन घरीं परतत होते.

विजयवर्मा हा त्रिपुराच्या जमीनदाराचा मुलगा होता. तो द्रोणाकडून शिक्षण घेत होता. मल्लयुद्धांत तो अतिशय चपळ होता. गदा फिरवण्यांतदेखील त्याची बरोबरी करणारा दुसरा कुणी नव्हता.

एकदा परशुराम नांवाच्या सहाध्यायाने विजयवर्माला मल्लयुद्धांत हरवले. तो समरसच्याकडे येणाऱ्या लोकांपैकीं एका सामान्य परिवारांतला होता. एका सामान्य तरुणाने आपला पराभव करावा हा विजयवर्माच्या अहंकाराला एक धक्का होता.

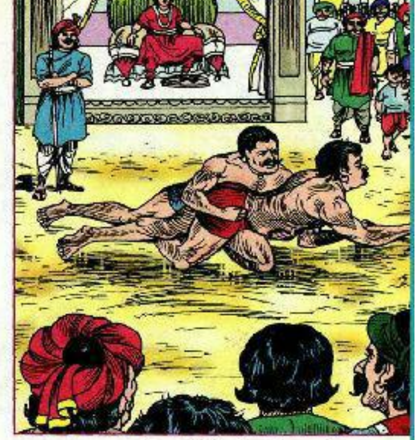
हे द्रोणाच्या लक्षांत आले आणि तो विजयला म्हणाला, "वर्मा, प्रतिभेच्या बाबतींत सांगायचं तर ती श्रीमंत वा गरिबांकडे सारखीच असते. या विद्या शिकण्यासाठीं परशुरामाने अत्यंत परिश्रम घेतलेले आहेत, आणि मनःपूर्वक अभ्यास केल्यामुळें तो प्रतिभावंत बनला." कांही काळ गेल्यानंतर जेव्हां विजयवर्मा व परशुराम यांचे शिक्षण संपले, तेव्हां त्यांनी गुरुदक्षिणा द्यायचे ठरवले. गुरुला काय हवंय हे देखील त्यांनी विचारलं. तेव्हां त्या दोघांना द्रोणाने सांगितलं, "जे माझ्याकडे शिकले आहेत, त्यांच्यामधे तुम्ही दोघे सर्वांपेक्षां जास्ती प्रतिभावंत व बुद्धिमान आहात. तुम्ही दोघांनी शिकलेली विद्या उपयोगांत आणा, त्यांत अधिक प्राविण्य मिळवा आणि कौशल्य वाढवा. वेळ पडेल तेव्हां मीच तुम्हाला दोघांना भेटायला येईन आणि गुरुदक्षिणा घेईन."

- लता उत्तुंग -

चार वर्षे उलटली. पित्याच्या निधनानंतर विजयवर्मा त्रिपुराचा जमीनदार बनला. जमीनदारीचा कारभार सांभाळताना तो मल्लविद्येंत विशेष रस घेत होता. देशांतल्या सर्व मल्ल-योद्ध्यांच्यात तो एक स्पर्धा ठेवीत असे. त्यांत जिंकणाऱ्या मल्लाशी तो स्वतः सामना करीत असे. तो त्याला सांगायचा, "मला हरवलंस तर मी तुझा सन्मान करीन. पण माझ्या हातून जो पराजित होईल, त्याने नंतर पुन्हां मल्लयुद्धांत भाग घेता कामा नये. पण हो, त्याच्या चरितार्थासाठी आवश्यक त्या सोयींची व्यवस्था मात्र मी करीन."

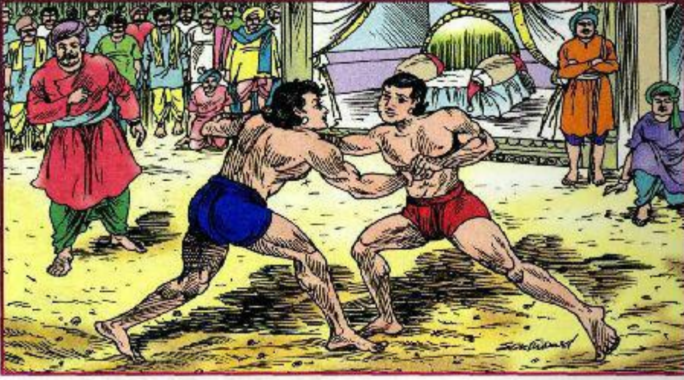
स्पर्धेत जमीनदाराला जर हरवले तर एकदाच सन्मान झाला असता, पण त्याच्या हातून जर पराजय स्वीकारला तर आयुष्यभराची चिंता मिटली असती. म्हणून बहुतेक मल्लांनी ठरवलं कीं जिंकण्याऐवजी हार पत्करणेंच जास्त चांगले! सारेच मल्ल या प्रलोभनाने आकर्षित झाले. त्याकारणाने जमीनदाराच्या हातून हारण्याचे महाभाग्य प्राप्त करण्यासाठी ते इतर मल्लांशी निर्धारपूर्वक लढत होते, पण शेवटी जेव्हां विजयवर्माशी दुसरा विजेता वीर मल्लयुद्ध करीत होता, तेव्हां मात्र हारण्यांतच त्याला आपले हित आहे असे वाटत होते.

विजयवर्माचे हे कपटी नाटक द्रोणाला समजले. त्याने परशुरामला आपल्याकडे बोलावून घेतले व सांगितले, "विजयवर्माने चालवलेल्या

मल्लयुद्धाच्या स्पर्धांबद्दल मी ऐकले आहे. त्यांत तू भाग कां घेतला नाहीस?" परशुरामने नम्रपणें उत्तर दिले, "गुरुवर्य, विजयवर्माला आपण महान योद्धा असल्याचा गर्व आहे. प्रतिभावान मल्लांना सुखसोयींची आशा दाखवून तो त्यांना सहजपणें हरवतो आहे. मी त्याला अजूनही हरवूं शकेन, पण मला तसं करण्याची इच्छा नाही. कारण त्यामुळें त्याचा अहंकार दुखावेल, आणि तो कांहीही अनर्थ करुं शकेल." द्रोणला हे म्हणणे पटले.

"विजयवर्माच्यामुळें कितीतरी समर्थ व निपुण योद्धे आळशी होत आहेत. ते आपली कला दाखवण्यास तयार नाहीत. सुखाच्या जाळ्यांत अडकून ते निष्क्रीय बनत चालले आहेत." द्रोणाने विचार करुन ठरवले कीं गुरुदक्षिणेच्या नांवाखाली परशुराममार्फत विजयवर्माला धडा

शिकवायचा आणि त्याला योग्य मार्गावर आपण परत आणायचे.

परशुरामला घेऊन द्रोण त्रिपुराला आला. त्याने परशुरामला एका विश्रामगृहांत राहायला सांगितले आणि तो एकटाच विजयवर्माला भेटायला गेला. विजयवर्माने गुरुचे आदरपूर्वक स्वागत केले. आगत-स्वागताच्या गप्पा झाल्यानंतर द्रोण वर्माला म्हणाला, ''वर्मा, मी मागेच म्हटलं होतं कीं माझ्या सर्व विद्यार्थ्यांच्या-मधें तू व परशुराम हे दोघे जास्त प्रतिभावान आहात. माझ्या या दोन सर्वश्रेष्ठ विद्यार्थ्यांमधें होणारे मल्लयुद्ध पाहावे अशी माझी फार तीव्र इच्छा आहे. तू जमीनदार आहेस हा अभिमान सोडून मी शिकवलेली विद्या दाखवून तू परशुरामाला हरव.''

विजयवर्माने गुरुचा हा प्रस्ताव आनंदाने स्वीकारला. विश्रामगृहांत परत आल्यानंतर द्रोणाने सारी माहिती परशुरामला सांगून म्हटले, ''परशुराम, तू व विजयवर्मामधे होणारे मल्लयुद्ध तूच जिंकले पाहिजेस. ती तुझी गुरुदक्षिणा होईल. परंतु तुला आणखी एक गोष्ट करायला हवी. जिंकल्यानंतर तुला लोकांना असा दिलासा द्यायला हवा कीं ही तुझी जीत नसून हार आहे. आता हे कसे शक्य होईल ते तू मला विचारुं नकोस. मी तुम्हाला व्यवहारज्ञान आणि नीति शास्त्रही शिकवले आहे. वेळोवेळीं ते तुमच्या मदतीस येत राहील.''

दुसऱ्या दिवशी सकाळींच विजयवर्मा व परशुराम यांच्यात मल्लयुद्धाला सुरवात झाली. विजयवर्माने यापूर्वी कितीतरी विजयी वीरांना हरवले होते, पण ते मुद्दामच हार पत्करत होते. परंतु परशुरामशी स्पर्धा आगळी होती. तोही एक

अत्यंत कुशल योद्धा होता. आणि कोणत्याही लालसेने लढत नव्हता. दोघांनीही आपापले डावपेंच लढवले. प्रेक्षक मोठ्या उत्कंठेने ही स्पर्धा पाहात होते. यांत कोण जिंकले ते त्यांना सांगता येईना. परशुरामने कुठलीही संधी सोडली नव्हती. विजयवर्माचा पराभव करुन गुरुदक्षिणा द्यायचा त्याचा दृढनिश्चय होता. शेवटी तो आपल्या इच्छेनुसार यशस्वी झाला व विजयवर्माचा पराजय झाला.

विजयवर्माला हारलेला पाहून लोक स्तब्ध राहिले. तेव्हां परशुरामने सर्वांना प्रणाम करुन म्हटले, ''जमीनदार मल्लयुद्धांत अत्यंत प्रवीण आहेत. मी पराजित होण्याचा भरपूर प्रयत्न केला होता, पण त्यांनी मला तसे करुं दिले नाही. माझ्यासारखा मल्लयोद्धा सुखाच्या प्रलोभनांपुढे हरावा हे त्यांना मान्य नव्हते. म्हणून त्यांनी हार स्वीकारली. तेव्हां खरे विजेता तर जमीनदारच आहेत.''

लोकांनी टाळ्यांचा कडकडाट केला. विजयवर्माने एक दीर्घ श्वास घेऊन म्हटले, ''परशुराम असामान्य योद्धा आहेत. त्यांच्या हातून होणारा हा माझा दुसरा पराभव आहे. युद्धविद्येंत स्वार्थ व गर्व यांना स्थान नसते. मी आजपर्यंत मल्लयोद्धांना सुखाचे प्रलोभन दाखवले, त्यांना हरवताना माझा अहंकार वाढतच चालला होता. पण आज माझ्या या गुरुबंधूने माझे गर्वहरण केले. मी अगदी मनापासून परशुरामला शुभेच्छा देतो आहे.''

दोन्ही शिष्यांची पाठ थोपटत द्रोणाने म्हटलं, ''तुम्ही दोघांनी आपापल्या परीने माझ्या मनांत होती तीच गुरुदक्षिणा मला दिलीत, त्याचा मला फार आनंद वाटतोय. यापुढें मल्लयुद्धाच्या स्पर्धांमधे प्रतिभा व कौशल्य यांनाच स्थान मिळेल. भावी काळांतले मल्लयोद्धे सुखाच्या मागे लागून आळशी व सुस्त होणार नाहीत असा मला विश्वास वाटतो.''

गुरु द्रोण गोपालपूरला परत गेला. जाण्यापूर्वी दोन्ही शिष्यांना त्यांनी गुरुकुलांत केव्हां तरी येऊन जावे व नवीन विद्यार्थ्यांसाठी कांहीतरी नवी योजना सुरुं करावी असे सुचवले. विजयवर्मा व परशुराम यांनी अर्थातच त्यांची सूचना स्वीकारली.

भारताची ओळख

१. पं. नेहरु यांनी तीन पुस्तके लिहिली. खाली त्यांची नांवे व प्रकाशनाचे वर्ष दिले आहे. त्यांच्या जोड्या लावा.

अ. आत्मचरित्र	१. १९३४
ब. भारताचा शोध	२. १९३६
क. जागतिक इतिहासांतले कांही झरोके	३. १९४६.

२. मोतीलाल नेहरुंचा कोणता व्यवसाय होता?
अ. प्राध्यापक
ब. वकील
क. वैद्यकी

३. या फोटोंत पं. नेहरु कुणाबरोबर घड्याळ बघत आहेत?

४. पं. नेहरुंची भगिनी, विजयालक्ष्मी पंडित या कोणत्या देशांत भारताच्या राजदूत होत्या?
अ. चीन,
ब. रशिया,
क. अमेरिका.

५. पंतप्रधानपद स्वीकारताना इंदिरा गांधींचे वय किती होते?
अ. ४९, ब. ५३, क. ५७

६. पंतप्रधान होण्यापूर्वी इंदिरा गांधी कैंद्रात मंत्री होत्या. त्यांच्याकडे कोणते खाते होते?
अ. माहिती व प्रसारण,
ब. शिक्षण, क. आरोग्य.

७. इंदिरा गांधींनी एक महत्वाचा कायदेबदल अंमलात आणला. तो कोणता?
अ. नद्यांचे राष्ट्रीयीकरण.
ब. पोलादउद्योगाचे राष्ट्रीयीकरण.
क. बँकांचे राष्ट्रीयीकरण.

८. इंदिरा गांधींनी दुसऱ्या वेळीं पंतप्रधानपद केव्हां स्वीकारले?
अ. १९७१, ब. १९७५, क. १९८०.

(उत्तरें पुढल्या अंकात)

ऑगस्टमधल्या प्रश्नावलीची उत्तरें

१. अ - ३, ब-१, क - २.
२. रामचंद्र
३. बाळ गंगाधर टिळक, गणेशचतुर्थी
४. या चित्रांत होळी व दिवाळी यांचे मिश्रण आहे. हे दोन सण वेगवेगळ्या महिन्यांत असतात.
५. ब.

गणेश पुराण

होमाग्नीतून जन्मलेला भयंकर प्राणी अदृश्य होतांच काळाने विघ्नासुराचे रूप धारण करून कालपाश फेंकला. कालपाश गरगर फिरत प्रळयासारखा सर्व प्रदेशावर पसरला. अभिनंदनाने पराक्रम दाखवून त्याला तोडून टाकण्यासाठी प्रयत्न केला. कालपाशाचे तांडव वाढतच गेल्याचे पाहून व सर्व प्राणिमात्रांत हाहाकार उडालेला पाहून वसिष्ठादी सप्तर्षी व इतर ज्यांच्या हृदयांत लोककल्याणाची चिंता होती अशा सर्व ऋषींनी मिळून ब्रह्मदेवाची प्रार्थना सुरु केली.

ब्रह्मदेव म्हणाला - "कालपाशांतून कोणी ही सुटणे शक्य नाही. कालप्रभाव थांबवू शकणारा आणि कालाला आवरू शकणारा एकटा गणनायक आहे. त्यानंतर ब्रह्मदेवासह सर्वांनी मिळून जगतावर आलेले संकट टळावे म्हणून गणनायकाची प्रार्थना केली.

महागणपती स्वस्तिक पीठावर बसला व सर्वांना त्याचे दर्शन घडले. त्याने आपल्या हातांतील पाश सोडला. गणेशाच्या पाशाने कालपाशाचे तुकडे तुकडे करुन ते गणेशासमोर आणून टाकले.

कालाचा अशा तऱ्हेने पराभव होताच त्याने आणखी भयंकर अशा विघ्नासुराचे रूप धारण केले आणि कालदंड धारण करून त्याने प्रहार करायला सुरवात केली. गणेशाने त्यावर आपला अंकुश फेकला. तो अंकुश विघ्नासुराच्या कण्यांतच शिरला. विघ्नासुराला अंकुश लागतांच निरुपाय होऊन इकडे तिकडे कोलांट्या खात, आतां विघ्नेश्वराच्या हातून आपली सुटका नाही हे ओळखून, त्याने गणेशाच्या पायावर लोटांगण घातले. त्याचा बंदी असल्यासारखा तो निचेष्ट पडला. गणेशाने आपल्या दोन्ही पायांनी एक दोनदां लत्ता प्रहार केला.

तेव्हां काळ विघ्नासुराचं रूप फेकून देऊन गणेशाचे पाय धरून विनवण्या करु लागला - "गणेशा! तुझ्या भयंकर विश्व पाशासमोर पृथ्वीवर फक्त सूर्योदय व सूर्यास्त समयी प्रगट होणारा माझा पाश कोठे? सर्व विश्वाला वश करु शकणाऱ्या तुझ्या अंकुशासमोर माझा कालदंड काय टिकूं शकणार? पर्वतासारख्या भव्य भुतांना तुझ्या इवल्याशा चिटुकल्या मूषकवाहनाने धुळीत मिळविले. तू विघ्नासुराला काबूत ठेवणारा विघ्न-नाशक विघ्नेश्वर आहेस. देवा, तू मला क्षमा कर!" या शब्दांत काळ गणेशाची प्रार्थना करु लागला.

गणेश त्याला रागावून म्हणाला, "काळा, इतरांची कामे आपल्या शिरावर घेण्याचे मनांत आणून तू स्वतःचा जीव संकटात लोटलास. तू आपलं काम व्यवस्थित कर म्हणजे झाले."

काळाने दोन्ही कान धरले. तीन उठाबश्या काढल्या व तोंडात मारून घेऊन म्हणाला - "बुद्धि आली, बुद्धि आली! माझी बुद्धी त्या इंद्राचं ऐकून गवत चरूं लागली होती. पण आता ठिकाणावर आली! तुझ्या भक्तांच्या व तुझे स्मरण करणाऱ्यांच्या वाटेस मी कधी जाणार नाही. त्यांना आधीव्याधींचा त्रास होणार नाही." असे सांगून काळाने गणपतीचा निरोप घेतला.

गणपतीने काळाचा गर्वभंग करतांच काळाच्या पाशामुळे जमिनीवर पडलेले अभिनंदन महाराज वगैरे सर्व सजीव झाले व झोंपेतून जागे झाल्यासारखे उठून उभे राहिले. त्यांच्यावर आकाशांतून पुष्पवृष्टी झाली. तेव्हांपासून कोणतेही मंगल कार्य किंवा सत्कार्य करायचं झालं की रांगोळीचे स्वस्तिक काढून गणपतीचे सांकेतिक रूप म्हणून त्यावर हळदीची गोळी ठेवून तिची पूजा करण्याची रीत चालू झाली.

"कालपुरुषाचा गर्वभंग करुन त्याला पादाक्रांत करणाऱ्या विघ्ननाशक गणनायकावर ज्यांचा पूर्ण विश्वास आहे, ते कालप्रवाहाच्या विरुद्ध दिशेने पोहत जाऊनही पाय रोवून उभे राहतात व त्यांना कार्यसिद्धी सहजी प्राप्त होते." असे सांगून पावन मिश्र गप्प झाले.

एके दिवशी एक लहान मुलगी पावन मिश्रांची करंगळी धरुन त्यांना एका चित्राजवळ घेऊन गेली.

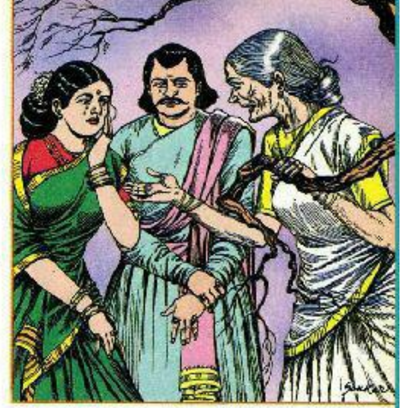
त्या चित्रांत एक अत्यंत रूपवती मुलगी गणपतीच्या मूर्तीसमोर गुडघे टेकून नमस्कार करीत होती. पावनमिश्र तिची गोष्ट सांगू लागले.

एका पुण्यवान दंपतीला गणपतीची आराधना

केल्यावर प्रसाद म्हणून एक कन्यारत्न झाले. जन्मताच ती मुलगी समोरच्या कोनाड्यांतल्या गणेशमूर्तीकडे टक लावून पाहू लागली. तो आपल्याला बोलावतो आहे असे वाटून रडूं लागली. कांही वेळाने हंसू लागली. त्या मुलीचे नाव सुंदरी ठेवले. नांवाला साजेल अशीच ती सुंदर होती. सौंदर्याबरोबर ती हुशार, चतुर, व प्रेमळही असल्यामुळे तिला सर्वजण ज्ञानसुंदरी म्हणू लागले.

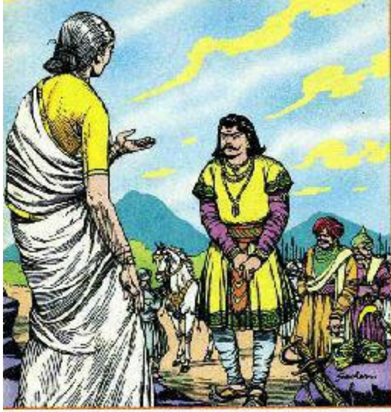
तिच्या सौंदर्याची चर्चा जवळपासच्या पंचक्रोशीत होत असे. सर्व म्हणत की ती कोणी देवकन्या किंवा अप्सरा असावी. शापामुळे ती या मर्त्यलोकी आली असावी. तिच्याशी लग्न करुन द्या, म्हणून मोठेमोठे श्रीमंत लोक मागण्या घालू लागले. राजेरजवाड्यांमध्येही तिचे पाणिग्रहण करण्यासाठी चुरस लागली. त्या देशाचा राजाच स्वतः तिला आपली राणी करून घेण्यासाठी आपल्या लव्याजम्यासह राजधानीहून निघाल्याची बातमी आली.

ज्ञानसुंदरी दररोज ज्या गणेशाची पूजा करी ती गणपतीची मूर्ती नदीच्या घाटावर होती. ती त्या गणेशमूर्तीसमोर गुडघे टेकून बसे आणि डोळे मिटून म्हणे - "विघ्नेश्वरा! मी आपल्या शैशवावस्थेपासूनच तुझी आराधना करीत आले. लग्न करुन संसार करण्याची मला इच्छा नाही. मला म्हातारी कर. मला ज्ञानसंपदेचा अनुग्रह कर. माझा जन्म सार्थक व्हावा, असं काही तरी काम माझ्या हातून घडू दे!" असं म्हणत ती ध्यान लावून बसली असतां तिचा काळाभोर अंबाडा चांदीसारखा चकाकूं लागला. तिच्या सुंदर

गालावर सुरकुत्या पडल्या. तिच्या कपाळावर सुरकुत्या आल्या. नदीवर जे कोणी आले ते तिचे ते विकृत रूप पाहून थक्कच झाले. एक सुंदर तरुणी एक म्हातारी आजी झाली.

"मुली, मुली, ज्ञानसुंदरी! हे असं काय ग झालं?" असं म्हणत रडत तिचे आई वडील आले त्यांना ती म्हणाली - "मी आतां मुलगी राहिले नाही. मी सुंदरी राहिले नाही, मी आजी झाले. तुम्हां सर्वांना आनंद व्हायला पाहिजे आणि तुम्ही असे रडता काय? तुम्ही मला आपल्या पोटी जन्म दिलात, तो सार्थक व्हावा असा गणपतीने मला आशीर्वाद दिला आहे. माझ्याहून जे अज्ञानी आहेत त्यांना मला माहीत आहे तेवढे ज्ञान मी त्यांना देईन. जे माझ्याहून ज्ञानवान आहेत त्यांच्याकडून शिकण्यासारखं असेल ते मी शिकेन. अज्ञान अवस्थेत जे आहेत ते वयाने कितीही मोठे दिसत असले तरी ती कुकुली बाळेच

आहेत. ती सर्व माझीच मुले, नातवंडे आहेत व मी त्यांची आजी आहे!"

"मी जन्मले तो हाच दिवस नाही का? हाच माझा वाढदिवस! मी आतां पायी तीर्थयात्रेला निघत आहे. मला सर्वांनी आशीर्वाद द्या." असे म्हणत ती आजी झालेली सुंदरी उठली. तिने झाडाची एक काठी टेकायला म्हणून करून घेतली.

त्याच वेळी तेथे त्या देशाचा राजा आला. त्याला ती आजी म्हणाली - "प्रजेचे धन, प्राण व गौरव आणि त्यांच्या मुलींच रक्षण करण्याचा भार तुझ्यावर आहे, आणि तूच एका कन्येला उचलून घेऊन जायला आला आहेस कां? गांवे, घरें चोरून नेणारा तू चोर लुटेरा आहेस कीं राजा आहेस?" तिने राजाला विचारले.

राजा शरमिंदा होऊन अर्धमेला झाला. त्याने आपला किरीट व तलवार बाजूला काढून ठेवली व आजीच्या पायां पडून म्हणाला - "देवी, अव्वा! तुझ्या दर्शनाने माझे अज्ञान नाहीसे झाले. मी राज्यकारभार सोडून प्रजेचा सेवक म्हणून काम करतो."

अव्वा म्हणजे आजी तीर्थयात्रेला निघाली, तेव्हां राजाने तिच्यासाठी एक पालखी व इतर सर्व तयारी करून दिली.

तेव्हां अव्वा सर्वांस नकार देत म्हणाली - "राजा, ज्यांना पायांत घालायला चपला किंवा वहाणा देखील नाहींत, अशा कष्टाने आयुष्य कंठणाऱ्या सामान्य प्रजेकडे मी पालखीत किंवा रथांत बसून कोणत्या तोंडाने जाऊ आणि त्यांना ज्ञानबोध करू? तू प्रजेला विद्यादान कर आणि सुखी कर. तू आपले काम कर. मी सामान्य प्रजेसारखी सामान्य लोकांत मिसळून त्यांची जी सेवा करता येईल ती करीत राहीन. विघ्नेश्वर व त्याचा धाकटा भाऊ सुब्रह्मण्यम् माझी सर्व काळजी वाहतील!"

अव्वाने काठी घेतली व पायी निघाली. ती ज्ञानपीठ नांवाच्या एका मठात आली. पीठाधिपतीला नमस्कार करून म्हणाली - "स्वामी! मला ज्ञानोपदेश करावा!"

पीठाधिपती संकोच करीत म्हणाला - "आई, तुमची स्त्रीजात, ज्ञानोपदेश घेतल्याचा तुम्हाला काय उपयोग?"

अव्वा म्हणाली - "पाणी आणि दिवा फक्त पुरुषांकरितांच कां, स्त्रीला काही उपयोगाचे नसतात का? त्यांना त्यांचा उपयोग करता येणार नाही कां? आंधळ्याच्या हातांतला दिवा इतरांना वाट दाखवीत नाही का? प्राणिमात्रांत 'मी' हे ज्ञान फक्त नरालाच असते का, की स्त्रीलाही असते? कांहीच नव्हते ते सर्वच झाले, शून्यांतून जग निर्मिले गेले. चहूंकडे आहे ते एकच आहे, असे जन्माबरोबर म्हणत असतां ही कमी व जास्त, योग्य व अयोग्य यांची निवड करणे, फक्त ज्ञानी लोकांचेच काम आहे कां?"

पीठाधिपति नम्रपणे म्हणाला - "देवी! ज्ञानपीठावर मी नाही, तू असायला हवी होतीस!"

अव्वा- "ही पीठें आणि मठ हवेत कशाला? सर्वांना सहजी कळेल अशा तऱ्हेने जवळ जाऊन ज्ञानोपदेश करणं बरं नाही कां? पंचपक्वान्ने, खीर, पुरी वगैरे राजभोग एकाला वाढण्यापेक्षा खाण्या-लायक जे असेल ते दहाजणांना वांटले तर काय हरकत?"

पीठाधिपती म्हणाला - "होय, मी त्याच प्रमाणे वागेन!" असे म्हणत मान वांकवून त्याने नमस्कार केला.

अव्वा अशीच पुढे जात असतां एका गोड पाण्याच्या विहिरीजवळ चार बायका पाणी काढून घेऊन जाण्याविषयी एक बाई कांही सांगत होती व इतर ऐकत होत्या. ती अधिकारवाणीने म्हणत होती - "कोणी आधी आली किंवा मागाहून आली तरी मीच पहिल्याने पाणी काढणार. नंतर या बाई, नंतर या, आणि त्यानंतर ती बाई!"

दूर एक मुलगी दीनवाण्या आवाजात ओरडत होती - "पाणी घाला बाई! घसा कोरडा पडला आहे!"

चौथी बायका एकदम ओरडल्या- "जा ग,

दूर हो! इकडे जवळपास येऊच नकोस!" त्या किंचाळून तिला सांगत होत्या आणि ती दूर उन्हांतून चालत आलेली मुलगी जीव कासावीस झाल्यामुळे धेरी येऊन पडली.

त्याच वेळी अव्वाने पुढे जाऊन आपल्या झारीतील पाणी त्या बिचाऱ्या मुलीच्या तोंडात घातले, व उरलेले पाणी स्वतः पिऊन तहान भागविली. ते पाहून त्या चौघीजणींनी तोंड फिरवून म्हटलं - "काय ग बाई तरी! म्हातारे, तिला तू पाजलेस त्यातलं उरलेलं तू पितेस? ती खालच्या जातीची आहे!"

अव्वा शांतपणे म्हणाली - "अहो बायांनो, मला तर मुळांत कोठलीही जात नाही. त्या मुलीच्या व माझ्या शरिरांत, आमच्या नाड्यांत जे पाणी वाहाते आहे, ते एकच आहे!" असं म्हणत ती त्या बायकांच्या घागरींतलं पाणी पाहून चकित होऊन म्हणाली - "तुमच्या अंगात फक्त दूधच असतं असं वाटतं? मग तुम्हाला पाणी कशाला? प्यायला तर नाहीच ना? मग बायांनो तुम्ही दूधच प्या, पाणी आम्हाला सोडून द्या!" असे म्हणत आपला तांब्या भरून तिने पाणी भरून घेतले.

त्या बायकांना म्हातारी म्हणाली त्यातले तत्व कळले व त्यांची बुद्धी ठिकाणावर आली.

अव्वा अशीच पुढे जात असतां एका गांवी प्राण्यांचे बळी दिले जात होते. लोक घाबरून गेले होते आणि देवाची प्रार्थना करीत होते.

अव्वा त्यांना पाहून म्हणाली - "केवढा मोठा अन्याय चालविला आहे हा, माते! हे लोक स्वतः तर छान शिजवून मांस खातात आणि तुला मात्र, कच्चं रक्त पिऊन जगणाऱ्या क्रूर जनावरांसारखे, वागवीत आहेत. ही सर्व मातेचा अपमान करणारी मुलं झाली आहेत!"

"अहो नको, असं नका म्हणू! मातेला राग आला तर सर्वनाश करील!" असं त्यांनी म्हणताच अव्वा म्हणाली - "लांच दिली नाही म्हणून कोणी आई-झाली तरी मुलांना ठार करील का? तुम्ही उगाच भितां आहात. भयाला भक्ति मानता आहात! तुमच्या मनात मातेविषयी खरी भक्ती ज्या दिवशी उत्पन्न होईल त्या दिवशी तुमच्या मनांत भय म्हणून राहणार नाही! तुमच्यावर संकटे येणार नाहीत!" असे म्हणत तिने त्यांना समजेल अशा भाषेत भक्तिमार्गाचा उपदेश केला.

दोन वर

फार फार पूर्वी सत्यकीर्ति नांवाचा एक तरुण होता. त्याच्या लहानपणींच त्याचे आईवडील वारले होते. त्याच्या आजीने त्याचं पालन पोषण केलं नि त्याला वाढवला.

कांही वर्षांनंतर आजी फार आजारी पडली आणि पुष्कळ दिवस अंथरुणाला खिळून होती. मरण्यापूर्वी तिने दोन चित्रें नातवाला दिली आणि म्हटले, "हे बघ सत्यकीर्ति, ही दोन देवींची चित्रें आहेत. तू श्रद्धापूर्वक यांची पूजा जर केलीस, तर तुझे कल्याण होईल."

आजी वारल्यानंतर त्याने दुसऱ्या एखाद्या गांवी राहायला जायचे ठरवले, व तो निघाला. तो रस्ता एका जंगलातून जात होता. तिथें त्याला एक घर दिसले. त्यांत एक स्त्री राहात होती. तो तिला म्हणाला, "मला असे घर हवे आहे, जिथें मला उपाशी राहावं लागणार नाही. मी तिथें या दोन्ही चित्रांची पूजा करीत राहीन."

ती स्त्री हंसली नि म्हणाली, "इथून पुढें पूर्वेला चालत जा. तिथें तुला एक पठार दिसेल. तिथें अनेक प्रकारच्या फळांचे वृक्ष आहेत. तिथें एक उजाड घर आहे. तिथें तू तुझ्या चित्रांची पूजा करुं शकशील."

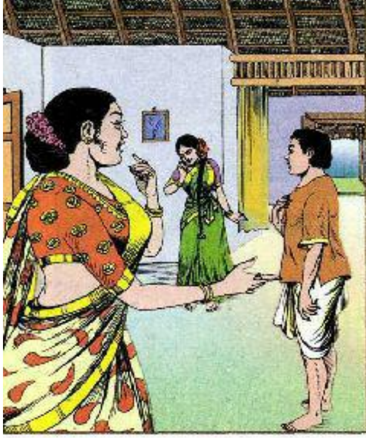
सत्यकीर्ति तिथें पोंचला. त्या स्त्रीच्या सांगण्याप्रमाणें तिथें एक रिकामे घर होते. चारी बाजूला निरनिराळ्या फळांचे वृक्ष होते. ती फळें खाऊन आपले पोट भरीत तो त्या घरांत राहूं लागला, आणि आजीने दिलेल्या चित्रांची मनोभावे पूजा करायला लागला.

कांही काळानंतर एक देवी प्रत्यक्ष अवतरली. तिने सत्यकीर्तिला म्हटले, "तुझ्या पूजेमुळें मी फार संतुष्ट झाले आहे. बोल, तुला कोणता वर हवाय?"

"माते, तू कोणती देवी आहेस?" सत्यकीर्तिने विचारले.

"मी स्वार्थाची देवी आहे. तू जो वर मागशील. त्यांत स्वार्थ अवश्य असला पाहिजे. हे सत्य

२५ वर्षांपूर्वी चांदोबांत प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

ध्यानांत ठेवून काय ते माग." ती देवी म्हणाली.

"इतक्या लवकर तू दर्शन देशील असं मला वाटलंच नव्हतं. कृपा करुन उद्यां तू परत दर्शन दे आणि मी मागेन तो वर दे." सत्यकीर्तिने म्हटलं.

स्वार्थदेवी 'हो' म्हणून अदृश्य झाली.

स्वार्थ हे कोणत्या पक्ष्याचे नांव असावे असा सत्यकीर्तिला प्रश्न पडला. तो तडक तिथून निघाला आणि जंगलात राहाणाऱ्या त्या स्त्रीच्या घरीं गेला. त्याने तिला स्वार्थ-देवीची गोष्ट सांगितली, आणि विचारले, "हा स्वार्थ म्हणजे काय असतं?"

"आधी घरांत ये." असं म्हणून तिने सत्यकीर्तिला घरांत बोलावले आणि त्याला जेवायला घातले. त्यानंतर तिने त्याच्यासमोर एक मुलगी आणली आणि विचारले, "ही मुलगी कशी आहे?"

"फारच सुंदर" सत्यकीर्ति म्हणाला. आजपर्यंत त्याने इतकी सुंदर स्त्री पाहिली नव्हती.

"बाळा, ही माझी मुलगी आहे. ती सुंदर आहेच, पण जन्मापासून मुकी आहे. स्वार्थदेवीकडून तू वर माग आणि हिचे मुकेपण नाहीसं कर, म्हणजे मी हिचे लग्न मी तुझ्याशी लावून देईन." त्या स्त्रीने म्हटलं.

सत्यकीर्ति पुन्हां पठारावर परत आला. दुसऱ्या दिवशी जेव्हां तो पूजेंत मग्न होता, तेव्हां स्वार्थदेवीने दर्शन दिले. त्याने देवीला म्हटले, "मला एका मुलीशी लग्न करायची इच्छा आहे. ती मुकी आहे. मला असा वर दे, कीं त्यामुळें ती बोलूं शकेल."

स्वार्थदेवीने त्याची मागणी पुरी केली आणि ती अंतर्धान पावली. सत्यकीर्ति पुन्हां त्या स्त्रीकडे गेला. तिथें पोंचल्यावर त्याने पाहिलं कीं ती मुलगी आता बोलूं शकत होती.

"तू मला वचन दिलं होतंस कीं तुझ्या मुलीचे लग्न माझ्याशी करशील म्हणून. तेव्हां आता तसं कर." सत्यकीर्तिने जोर देऊन सांगितलं.

"सत्यकीर्ति, तू बावळट आहेस. आता माझी मुलगी मुकी राहिलेली नाही, म्हणून या सुंदर मुलीचे लग्न मी एखाद्या महाराजाशी मी करीन. कोणीही राजा, महाराजा हिच्या रूपाकडे बघून हिच्याशी लग्न करील." त्या स्त्रीने म्हटले.

सत्यकीर्तिने निराश स्वरांत विचारलं, "हे तुम्हाला तरी योग्य वाटतंय कां?" "हो, हो, शंभर टक्के योग्य आहे. तूच मला विचारलं होतंस ना स्वार्थ म्हणजे काय ते? ह्यालाच स्वार्थ म्हणतात. माझ्या मुलीचे लग्न तुझ्याशी न करता एखाद्या महाराजाशी करणे ह्याला स्वार्थ म्हणतात!" त्या स्त्रीच्या आवाजांत कुत्सितपणा होता.

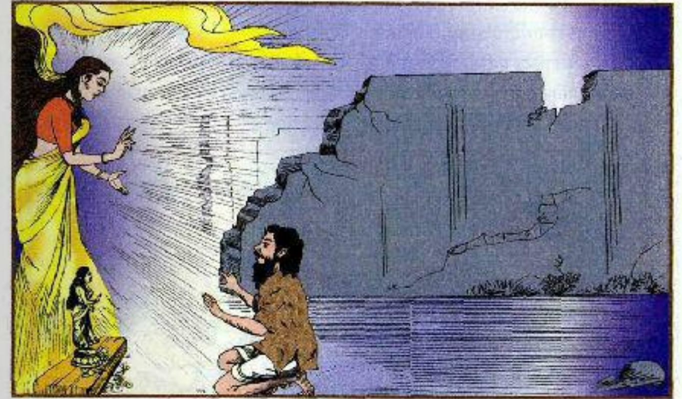
सत्यकीर्तिला स्वार्थ बरोबर वाटला नाही. तो आपल्या जागेवर परत गेला आणि दुसऱ्या देवीच्या पूजेंत गुंतला. त्याने पुढची कित्येक वर्षें तिची मनःपूर्वक पूजा केली परंतु ती देवी कधीच त्याला दिसली नाही. त्याची दाढी व मिशा लांब वाढल्या. अनेक वर्षांनंतर त्या दुसऱ्या देवीने दर्शन दिले, आणि तिने सत्यकीर्तिला वर मागण्यास सांगितला. सत्यकीर्तिने तिला भक्तीपूर्वक वंदन करीत म्हटले, "माते, तू कोण आहेस?"

"मला निस्वार्थी देवी म्हणतात. माझ्या वराचा जर तुला फायदा हवा असेल तर त्यांत कोणताही स्वार्थ असता कामा नये!" देवीने म्हटले.

सत्यकीर्तिने तिला दुसऱ्या दिवशी यायला सांगितले आणि जंगलातल्या त्या स्त्रीला भेटायला गेला. आता ती खूपच म्हातारी झालेली होती. दुसऱ्या देवीने दर्शन दिल्याची गोष्ट त्याने तिला सांगितली आणि विचारले, "ही निस्वार्थता कशी असते?"

ती म्हातारी हसूं लागली व म्हणाली, "कलिंग देशाच्या राजाने माझ्या मुलीशी लग्न केले. त्यांना एक मुलगी झाली. तिचे नांव वत्सला आहे. ती आता अठरा वर्षांची तरुणी आहे. खूप सुंदर आहे. पण ती मुकी आहे. निस्वार्थ देवीकडे वत्सलेला बोलायला यावे म्हणून वर माग. ती जरी ठीक बोलूं शकली तरी त्यानंतर मी कांही तिचे लग्न तुझ्याशी करणार नाही. हा निःस्वार्थी वर होईल."

सत्यकीर्ति परत जाताना याच्यावरच विचार करीत होता. विचाराच्या नादांत तो दुसऱ्या दिशेला एका मुनींच्या आश्रमांत पोंचला. मुनीने त्याची सगळी कहाणी ऐकल्यानंतर म्हटले, "वत्सा, तुझ्यापेक्षां वीस वर्षें अगोदर मी इथें तपश्चर्या करतो आहे. पण माझी तपस्या सफळ झालेली नाही.

याचं काय कारण असूं शकेल? तू निस्वार्थदेवीला विचारुन मला सांग."

सत्यकीर्तिने हो म्हटलं आणि तो आपल्या घरीं परत गेला.

दुसऱ्या दिवशी निस्वार्थदेवी पुन्हां अवतरली. त्यावेळीं सत्यकीर्तिने तिच्याकडे मुक्या वत्सलेला वाचा मिळावी असा वर मागितला, आणि त्या तपस्वीने विचारलेला प्रश्न त्याने देवीला सांगितला.

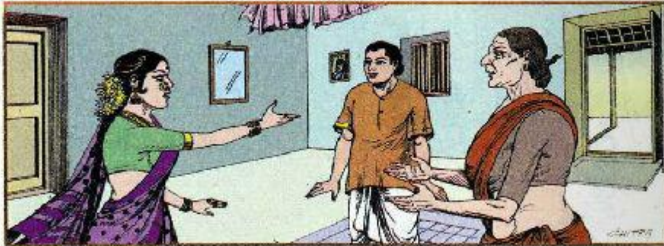
निस्वार्थदेवी म्हणाली, "वत्सला आता लौकरच बोलायला लागेल. आता राहिली त्या तपस्वीची समस्या! त्याची सारी तपस्या त्याच्या कमंडलूमधे सांठून राहिली आहे. त्या तपोशक्तीचा त्या मुनीला कांहीच उपयोग होणार नाही. त्याचा लाभ इतर कुणालातरी मिळेल. ती तपोशक्ति दुसऱ्याला देऊन टाकल्यानंतरच त्या मुनीच्या तपश्चर्येचे फळ त्याला मिळूं शकेल." असं सांगून ती निस्वार्थदेवी अंतर्धान पावली.

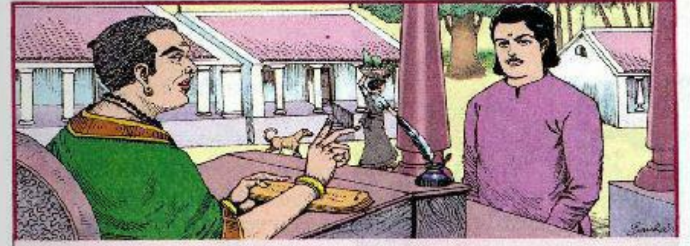
सत्यकीर्ति पुन्हां त्या मुनीला भेटायला गेला, आणि देवीने सांगितलेला उपाय त्याने मुनीला सविस्तर सांगितला. मुनीने लागलीच तो कमंडलू त्याला देऊन टाकला. तो कमंडलू हातांत धरल्याबरोबर त्यांतल्या तपोशक्तिमुळें प्रौढ सत्यकीर्ति एकदम तरुण सत्यकीर्ति दिसूं लागला. तो सरळ त्या म्हाताऱ्या स्त्रीकडे गेला आणि त्याने तिला सांगितलं, "आजीबाई, देवीने म्हटलंय कीं तुमची नात जेव्हां आपल्या होणाऱ्या पतीला प्रथम बघेल, तेव्हां तिला वाचा फुटेल."

"बरं झालं, तू आला आहेस ते! माझी नात कालच इथें आलेली आहे. थांब, मी तिला बोलावून आणते हं!" असं म्हणत ती आंत गेली. तितक्यांत तिची नात राजकन्या घरांतून बाहेर आली आणि सत्यकीर्तिला पाहून म्हणाली, "आजी, हे कोण आहेत?"

नातीच्या तोंडचे हे शब्द ऐकल्यावर तिला बोलता येतंय, हे पाहून आजी स्तंभित झाली. जरा वेळाने भानावर येत ती म्हणाली, "तुला बोलायला येतंय? याचा अर्थ हाच तुझा होणारा पती आहे!"

सत्यकीर्ति व राजकुमारी वत्सला यांचा विवाह अत्यंत थाटामाटांत झाला. प्रथम तो कलिंग राजाचा जांवई झाला आणि नंतर त्या देशाचा राजाही झाला.

मूर्ख

धनिया एक साधा शेतकरी होता. कांही वर्षांपासून त्याला नशिबाची साथ मिळत नव्हती. पिकें कापणीला तयार झाली नि जोराचा पाऊस आला. सारं पीक बुडालं. आंब्याच्या झाडांवर मोहोर लागला नाही तोंच त्यावर कीड पडली आणि बघताबघता मोहोर गळाला. त्याच्या लेकीचे लग्न ठरले, पण कांहीतरी कारणांवरुन फिसकटले.

धनियाचा मुलगा रतन स्वतःला खूप शहाणा समजत असे. त्याने जेव्हां पाहिलं कीं प्रत्येक गोष्ट विपरीत होते आहे तेव्हां तो ज्योतिषीमार्तंड शिवशर्मा यांना भेटला. त्यांनी गणिती आंकडेमोड करुन रतनला सांगितले, "एक बारीकशी देवता तुमच्या घरावर रागावलेली आहे. एक आठवडाभर पूजा करा आणि त्यानंतर एका मूर्खाला पोटभर खाऊं घाला."

"मूर्खाला? आपला तोडगा तर मला विचित्र वाटतोय." रतन म्हणाला.

"यांत कांहीएक विचित्र नाही. तुमच्या घरांत तुम्ही सारेजण बुद्धिमान आहात. बुद्धिवंतांना त्रास द्यायला त्या देवतेला आनंद होतो. तिच्यापासून मूर्ख माणूस अनेक कोस दूर असतो. तुमच्या घरच्या पूजेमुळें ती खूष होऊन जाईल. आणि त्यानंतर तुमचं घर सोडून कुणा दुसऱ्या बुद्धिवंताच्या घरांत घुसेल. म्हणून कुणी मूर्ख माणूस तिला दाखवला ना, तरी पुरे; ती तुमच्या घरांतून कायमची जाईल." शिवशर्मांनी सांगितलं रतनने घरी येऊन आईवडिलांना ही गोष्ट सांगितली.

"आता मूर्ख माणूस कुठे शोधायचा?" धनियाने विचारलं.

तेव्हां रतनला वीरभद्रची आठवण आली. वीरभद्र हा सूरदासचा मुलगा होता. त्यांचीही परिस्थिती गेली कांही वर्षे कठीण होती. नशीब साथ देत नव्हतं. पुष्कळजण म्हणत कीं वीरभद्रही याला कारणीभूत आहे. तो स्वतःला फार शहाणा समजत असे. पण खरं म्हणजे तो बावळटच होता.

पण जर कुणी त्याला तसं म्हटलं तर तो रागावत असे. म्हणून लोक मुद्दामच त्याला हुशार

अशोक राणा

म्हणत, त्याच्या बुद्धीचं भरमसाट कौतुक करीत. त्यामुळें तो अतिशय खूष होत असे.

रतनने, धनियाला वीरभद्रबद्दल सांगिले. ''मला मान्य आहे कीं तो खुळा आहे. पण तू खुळा आहेस म्हणून आमच्या घरी जेवायला ये, असं सांगून आपण त्याला निमंत्रण कसं काय देणार?'' धनियाने प्रश्न केला.

''बाबा, तू खुळा, मूर्ख आहेस हे त्याला थोडंच सांगायचं? आपण त्याला इंद्र, चंद्र आहेस म्हणायचं. आपली कौतुकांची फुलं उधळली कीं तो आनंदून जाईल. त्याला खुष कसं करायचं ते मला ठाऊक आहे. हे काम तुम्ही माझ्यावर सोडून द्या.''

धनियाने होकार दिला. रतन वीरभद्रला जाऊन भेटला आणि इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यानंतर म्हणाला, ''तुझा आवाज किती गोड आहे रे? तू संगीत साधना करतोस कीं काय?''

''हो करतो ना कवितादेखील करतो मी.'' असं म्हणून त्याने स्वतः लिहीलेली एक कविता ऐकवली.

''वा वा! काय छान कविता आहे ही! अशा विद्येंत पारंगत होणे हे अहोभाग्यच आहे. परमेश्वराने जर तुला थोडं आणखी रूप दिलं असतं तर किती बरं चांगलं झालं असतं!!'' रतन म्हणाला.

''पण लोक तर मला 'देखणा आहेस' म्हणतात.'' वीरभद्र जरा चिडूनच म्हणाला.

''हे बघ, मी खोटं बोलत नाही. जे दिसतंय, तेच सांगतोय. तुझी कविता चांगली आहे, तिला मी चांगलं म्हटलं. तुझा आवाज गोड आहे, ते मान्य केलं. तू खूप हुशार आहेस तेही मला माहीत आहे. आता थोडं रुप जरासं कमी आहे असं मला आपलं वाटतं. जे खरं दिसलं, वाटलं ते मी स्वच्छ बोलून दाखवलं. थोडा कमी देखणा म्हणजे कुरुप नव्हे रे. लोक तुझी स्तुती करतात कारण तुला वस्तुस्थिती आणि सत्य यांची जाणीव आहे.'' रतनने त्याची अशी कांही तारीफ केली कीं तो हवेंतच तरंगायला लागला.

वीरभद्र भलताच खुष झाला. त्यानंतर एका ठरवलेल्या दिवशी रतनने वीरभद्रला भोजनास यायचे निमंत्रण दिले. वीरभद्राने होकार दिला.

धनियाच्या घरांत शिवशर्मांनी यथोचित पूजा करवून घेतली. पूजा संपल्यानंतर वीरभद्रला पोटभर स्वादिष्ट भोजन जेवू घातले. त्यानंतर लौकरच धनियाकडची आर्थिक स्थिती सुधारली. एका दूरच्या नातेवाईकाने मरतेसमयी आपली सारी संपत्ती धनियाच्या नांवावर करुन दिली. दुसऱ्या पिकांपासून भरपूर कमाई झाली. मुलीचे लग्न एका श्रीमंत घरांत ठरले.

कांही महिन्यांनंतर त्यांचा आणखी एक दूरचा नातलग मुकुंद हा त्यांच्या घरी आला. रतनच्या हुशारीचे कौतुक करीत तो म्हणाला, ''पुढल्या शुक्ल पक्षांत तू आमच्या घरी जेवायला आलं पाहिजेस.''

''तुझं आमंत्रण जर निराळं वाटतंय. एखाद्या देवतेचा कोप शांत करण्यासाठी तू पूजा बिजा करतो आहेस कीं काय?''

''हो तर, तू बरोबर बोललास. पण तुला कसं काय हे माहीत रे?'' मुकुंदने विचारलं.

तेव्हां रतनने मुकुंदला सर्व सविस्तर हकीगत सांगितली व म्हटले, ''त्या पूजेनंतर एखाद्या मूर्ख माणसाला भोजन द्यायचं असतं! माझ्यासारख्या बुद्धिमान माणसाला नसतं बोलावणं करायचं! सूरदासच्या मुलाला आम्ही जेवायला बोलावलं, आणि त्यानंतर आमच्या परिस्थितींत आकाश नि पाताळा इतकं अंतर आलं, अगदी कायापालट झाला आहे! त्यामुळें वीरभद्र हा महामूर्ख आहे हे ही सिद्ध झालंय. म्हणून तू त्यालाच जेवायला बोलाव. तुझ्या पूजेच्यासाठी तो अगदी योग्य व लायक आहे.''

''अरे, असंच समजून मी त्याला आमंत्रण द्यायला गेलो होतो. त्याला ताबडतोब समजलं, कीं मी एका लहानशा देवतेची पूजा करायला जातो आहे. त्यावेळीं तो काय म्हणाला याची तुला कल्पना आहे कां?'' त्याचे स्पष्ट शब्दांत मला सांगितले, ''हा सगळा अंधविश्वास आहे. शुद्ध खुळचटपणा आहे. पूजाबिजा न करताच आमच्या घरींही परिस्थिती पालटली. हरप्रकारें आता आम्ही सुखी नि समाधानी आहोत. तुमचा अपमान करण्याची त्याची इच्छा नसेल; म्हणून तुझ्या-बद्दल तो कांहीच म्हणाला नाही.'' मुकुंद म्हणाला.

''मग तू माझ्याकडे कां आलास? तुला काय वाटतं कीं मी एक मूर्ख माणूस आहे?'' रतनने चिडून विचारले.

''हे कसं काय म्हणतो आहेस तूं? तुझ्याबद्दल मला तरी जास्त कांही माहिती कुठे आहे रे? मी कसा तुला मूर्ख समजेन? तुला जेवायला बोलावण्याची सूचना आमच्या गांवचे ज्योतिषी मार्तंड शिवशर्मांने दिली होती. त्यांच्याच सांगण्यावरुन मी तुला निमंत्रण दिले, ''मुकुंदने आपली बाजू सांगितली.

देवतेचा राग जावा म्हणून पूजा करण्याचा सल्ला देणारे शिवशर्मा; त्यांच्या मनांत रतनविषयीं काय मत बनले होते ते स्पष्ट झाले. आता रतनची मान शरमेने खाली गेली. तो एकटक जमिनीकडे पहात राहिला.

